

GELLÉRFI GERGŐ

IUVENALIS 3. SZATÍRÁJA ÉS AZ *INTERLOCUTOR* UMBRICIUS
IRODALMI FORRÁSAI

A 3. szatíra Iuvenalis életművének egyik legtöbbször tartott, egyben legkülönlegesebb darabja. Egy rövid bevezető után a mű csaknem egészét egy Umbriciusnak nevezett *interlocutor* monológja tölti ki, melyben megindokolja, hogy miért költözik Cumae-ba Rómából. Umbricius más iuvenalisi *interlocutor*okhoz képest jóval összetettebb alak, akinek különböző vonásait különböző forrásokra és ihletőkre vezethetjük vissza, s ez áttételesen a 3. szatíra egészére is igaz, mert benne az epikus hagyomány, a bukolikus költészet és Martialis hatása egyaránt jelentős.

Kulcsszavak: *interlocutor*, Iuvenalis, szatíra, 3. szatíra, Trója, Umbricius

I.

A 3. szatíra helye és jelentősége Iuvenalis 1. könyvében

Iuvenalis első, öt szatírárt tartalmazó könyvének 3. darabja központi jelentőségű, s nem kizárólag az elhelyezkedése miatt.¹ A könyv szerkezete szimmetrikus, a két-két nyitó, illetve záró költemény hossza húszsornyi intervallumon belül, 154 és 173 sor közt változik, a könyv tengelyét alkotó szatíra viszont mintegy kétszer olyan hosszú, mint a többi négy. A Iuvenalis előtti szatíraköltészetben csak egyetlen hasonló terjedelmű mű ismert: Horatius 2. könyvének 3. szatírája. A könyv központi költeménye tematikusan mind a négy másik szatírához kapcsolódik, az *interlocutor* beszéde második nagy egysége pedig a könyv egyik fő szerkezeti elvéhez kötődik, hiszen a római szegény ember napját hajnaltól éjszakáig mutatja be, míg a nyitó és a záró szatírában a *cliens* reggeli, illetve esti órái kapnak kiemelt szerepet.²

Iuvenalis 3. szatírájában a húszsoros bevezető után Umbricius, az *interlocutor*, monumentális beszéddel indokolja döntését, hogy elhagyja Rómát, és Cumae-ba költözik. Aligha túlzás, hogy ez a szatíra nyújtja a legteljesebb képet a iuvenalisi költészet hanyatló Rómájáról: nem az erkölcsi és társadalmi romlás egy-egy aspektusára koncentrálna, hanem a maga teljességében ábrázolja a várost. A távozás legfőbb, s egyúttal a szatíra alapvető szerkezeti felosztását is meghatározó okai a következők: nincs erkölcs, a derék ember nem tud tisztességesen megélni a városban (21–57), Rómát elárasztották a külföldiek (58–125), nagy a szegénység, minden hatalom és lehetőség a gazdagok kezében van (126–189), a városi lét veszélyes (190–231), hatalmas a tömeg és a forgalom

¹ Vö.: R. A. LaFleur: Umbricius and Juvenal Three. ZAnt 26 (1979) 165: “Satire Three is given the position that befits both its own importance and the structural balance of the book as a whole.”

² J. D. Cloud – S. H. Braund: Juvenal’s Libellus – A Farrago? G&R 29 (1982) 79–82; S. H. Braund: City and Country in Roman Satire. In: S. H. Braund (ed.): Satire and Society in Ancient Rome. Exeter 1989. 34.

(232–267), s végül a rómaiak életét balesetek és bűnözők fenyegetik (268–314).³ A szatíra kiemelt jelentőségét tehát egyfelől a Róma-ábrázolás teljessége adja, másfelől pedig az *interlocutor* szerepeltetése a narrátor helyett: ilyen terjedelmű *interlocutori* megszólalás sehol másutt nincs a iuvenalisi életműben, s a belátható római szatirikus hagyományban is egyedül Horatius Damasippusa (Hor. S. 2, 3) fogható e tekintetben Umbriciushoz.

A költemény kiemelt jelentőségét két további szempont is mutatja: elemzésemben ezekre az aspektusokra koncentrálok. Az első a Iuvenalisra oly jellemző műfaji keveredés, mely a 3. szatírában az összes többinél jobban érzékelhető: az epika, a bukolika és a martialis epigrammaköltészet egyaránt jelen van benne, s részletes elemzéssel további műfajok hatása is kimutatható.⁴ Másrészt nem csupán Umbricius beszéde érdemes vizsgálatra, hanem az *interlocutor* alakja is. Umbricius a teljes szatíragyűjtemény legösszetettebb figurája, így aligha meglepő, hogy több, nemcsak egymástól eltérő, hanem részben egymásnak ellent is mondó értelmezés látott napvilágot alakjával kapcsolatban. A korábbi nézetek felhasználásával új értelmezésre teszünk kísérletet: megvizsgáljuk a szatirikus narrátor és Umbricius viszonyát, a karakter beszédét meghatározó motívumokat és jellemvonásokat, egy történeti Umbricius-alak feltételezésének lehetőségét, valamint a lehetséges irodalmi forrásokat.

II.

Epikus jellegzetességek

A 3. szatíra műfaji kavalkádjában, akárcsak a teljes életműben, a legfontosabb szerepet az epikus hatások játsszák, melyek felfedezéséhez a költemény három helye is egyértelmű kulcsokat szolgáltat. A narrátori bevezető Egeria völgyének leírásában Ovidius *Metamorphoses*-ét idézi fel,⁵ melynek 3. könyvében Gargaphie völgyét s a benne lévő barlangot így mutatja be a költő:⁶

³ A felosztás G. Highet: *Juvenal the Satirist*. Oxford 1954. 254, 13. jegyz. és S. C. Fredericks: *The Function of the Prologue (1–20) in the Organization of Juvenal's Third Satire*. *Phoenix* 27 (1973) 62 nyomán. A szatírában a következő fő szerkezeti egységeket különíthetjük el: 1–20: bevezető; 21–189: egzisztenciális problémák és veszélyek; 190–314: fizikai problémák és veszélyek; 315–322: zárlat. A 3. szatíra struktúrájához: A. Hartmann: *De inventione Iuvenalis*. Basel 1908. 31–64.

⁴ Ennek jelentőségét a 3. szatíra *interlocutora*, Umbricius beszéde kapcsán Jones hangsúlyozza a szatíra bukolikus elemeiről szólva. F. Jones: *Juvenal and the Satiric Genre*. London 2007. 124: *“In any case this is yet one more genre added to those from which Umbricius cobbles his speech together. For Umbricius life is so packaged in literature that the contents are quite inscrutable.”*

⁵ A *Metamorphoses*szel kapcsolatos műfaji kérdések tárgyalása nem feladata e munkának, Curtis elemzését követve a iuvenalisi újrafelhasználást vizsgálva Ovidius munkáját az epikus művek közé soroljuk, vö.: S. Curtis: *The Exploitation of the Epic Realm by Roman Satirists*. Glasgow 2002. 7.

⁶ A párhuzamot regisztrálja: I. G. Scott: *The Grand Style in the Satires of Juvenal*. Northampton 1927. 93–94; E. Courtney: *A Commentary on the Satires of Juvenal*. London 1980. 159; S. M. Braund: *Juvenal Satires Book I*. Cambridge 1996. 176. Curtis: i. m. (5. jegyz.) 148 részletesebben is tárgyalja azt.

*Vallis erat piceis et acuta densa cupressu,
nomine Gargaphie succinctae sacra Dianae,
cuius in extremo est antrum nemorale recessu
arte laboratum nulla: simulaverat artem
ingenio natura suo; nam pumice vivo
et levibus tofis nativum duxerat arcum;
fons sonat a dextra tenui perlucidus unda,
margine gramineo patulos incinctus hiatus.* (Ov. Met. 3, 155–162)

A leírás főbb elemei megtalálhatók Iuvenalisnál is, a két hely mégis sokban eltér egymástól:

*in vallem Egeriae descendimus et speluncas
dissimiles veris. quanto praesentius esset
numen aquis, viridi si margine cluderet undas
herba nec ingenuum violarent marmora tofum.* (Iuv. 3, 17–20)⁷

A legfontosabb különbség a természetesség hiánya. A víz (*fons / aquis*) mellett ugyan Egeria völgyében is megmaradt a *tofus*, ám növényzet helyett (*margine gramineo / viridi margine*) márvány (*marmora*) veszi körbe. A barlangok (*antrum / speluncas*) Iuvenalisnál *dissimiles veris*, vagyis mesterségesen kívánják a természetet utánozni – épp Ovidiusszal ellentétesen: nála a természet maga utánozza a művészetet (*simulaverat artem*).⁸ A szakasz megalapozza Umbricius beszédének egyik alapvető mondanivalóját: Róma mindent megfertőz, még a természet tisztaságát is – erről később részletesebben szólnunk majd a satíra bukolikus kerete kapcsán.

A narrátori bevezető ovidiusi párhuzama mintegy előre jelzi, hogy az életmű több más darabjához hasonlóan Iuvenalis e satírában is intenzíven használja az epikus hagyományt – amit megerősít a Camenák említése, akik Umbriciushoz hasonlóan római létükre elhagyni kényszerültek otthonukat (3, 16: *et eiectis mendicat silva Camenis*).⁹ Az epikus hatások közül kiemelkedik az *Aeneis*é, ez a kapcsolat alapjaiban meghatározza a 3. satírárt.

Umbricius Rómából Cumae-ba távozik, ami sajátosan viszonyul Aeneas útjához: egyfelől azzal ellentétes irányú, másfelől viszont párhuzamos vele, hiszen Vergilius hőse is ide érkezik meg hazájából a görögök által megszállt városát elhagyva – akárcsak Umbricius, hiszen, ahogy a távozást indokoló monológból kiderül, menekülésének egyik leg-

⁷ A szakasz prológuson belüli elhelyezéséhez kapcsolódó szövegkritikai probléma az értelmezést ebből a szempontból nem befolyásolja. A kérdéshez: R. G. M. Nisbet: Notes on the Text and Interpretation of Juvenal. BICS Suppl. 51 (1988) 92–93; T. E. V. Pearce: Juvenal 3.10–20. Mnemosyne 45 (1992) 380–383.

⁸ Egy másik helyen Egeria *numen*je vízben való jelenlétének oka szintén szerepel Ovidiusnál: Ov. Met. 15, 547–551.

⁹ Braund: i. m. (6. jegyz.) 177 hangsúlyozza ezt az aspektust.

főbb oka, hogy Rómát is elárasztották a görögök. Az úti cél megválasztása a Rómából távozó Umbricius esetében problémákat vet föl, magát a narrátort is megzavarja, s ennek a szatíra első sorában azonnal hangot is ad:

*Quamvis digressu veteris confusus amici
laudo tamen, vacuis quod sedem figere Cumis
destinet atque unum civem donare Sibyllae.* (Iuv. 3, 1–3)

Iuvenalis *confusus*, nem érti, hogy Umbricius, aki beszédében több ízben hangoztatja görögökkel szembeni ellenérzését,¹⁰ miért épp Cumae-ba tart.¹¹ A város erkölcs-telenségén és zsúfoltságán méltatlankodó *interlocutor* célja nem egyszerűen a legerőteljesebb hellén befolyás alatt álló régió szívében fekvő legősibb görög kolónia, hanem egyúttal a népszerű üdülőhely, a botrányoktól hangos Baiae kapuja is (Iuv. 3, 4: *ianua Baiarum*), a környék ráadásul, ahogy arra Umbricius később maga is utal (306–308), hemzseg a bűnözőktől.¹² Az úti cél tehát feltétlenül magyarázatra szorul, amit ő maga ad meg beszéde bevezetőjében:

*proponimus illuc
ire, fatigatas ubi Daedalus exiit alas...* (Iuv. 3, 24–25)

Umbricius nem egyszerűen Cumae-ba akar menni, hanem oda, „*ahol Daedalus levetette fáradt szárnyait*”. Ez a megfogalmazás több egyszerű mímelt epikus körülírásnál, a szöveg egyértelműen az *Aeneis*re utal, hiszen Vergilius Daedalus az, aki leveti szárnyait, s aki Cumae-ba érkezik (Verg. A. 6, 18–19: *redditis his primum terris tibi, Phoebe, sacrauit / remigium alarum posuitque immania templa*), szemben a történet ovidiusi, illetve diodórosi változatával.¹³ A Rómát annak rómaiatlansága miatt elhagyó Umbricius oda tart, *ahol Daedalus levetette szárnyait*, azaz oda, ahol a rómaiak ősei a

¹⁰ Erről később részletesen. A szatíra dramaturgiájával kapcsolatban egyetértünk Frøelund Jensen interpretációjával: a narrátor nem először hallgatja végig Umbricius panaszait, ezért zavarja meg a Cumae-ba költözés, és ezért reflektál a szatíra első soraiban az ezt követő beszéd tartalmára. B. Frøelund Jensen: *Martyred and Beleaguered Virtue: Juvenal's portrait of Umbricius*. C&M 37 (1986) 196. Vö.: *Fredericks*: i. m. (3. jegyz.) 62–67; J. Sarkissian: *Appreciating Umbricius: The Prologue (1–20) of Juvenal's Third Satire*. C&M 42 (1991) 247–258.

¹¹ A *confusus* szót így érti LaFleur: i. m. (1. jegyz.) 404 és G. A. Staley: *Juvenal's Third Satire: Umbricius' Rome, Vergil's Troy*. MAAR 45 (2000) 90. Mások viszont, így többek közt Courtney: i. m. (6. jegyz.) 155 és Braund: i. m. (6. jegyz.) 173 nem intellektuális, hanem érzelmi alapon értelmezik a kifejezést. A fenti interpretációt javasolja az a tény, hogy az úti cél megválasztása valóban *confundere potest*.

¹² Az Umbricius úti céljával kapcsolatos ellentmondásokat LaFleur: i. m. (1. jegyz.) 401–403 foglalja össze.

¹³ Ennek fontosságát Staley: i. m. (11. jegyz.) 88–90 hangsúlyozza, akinek értelmezésére nagyban támaszkodhatunk e tekintetben. A vergiliusi és az ovidiusi Daedalus közti különbségre szintén rámutató Estévez részletesen ismerteti Daedalus úti céljának „fejlődéstörténetét”. V. Estévez: *Umbricius and Aeneas: A Reading of Juvenal III*. Maia 48 (1996) 282.

görögök által feldúlt Trójából menekülve először *Hesperia partjaira* léptek.¹⁴ Ahogy korábban Daedalus és Aeneas,¹⁵ úgy Umbricius is új hazát keres, s a három menekülő útja egy ponton keresztezi egymást: Cumae-ban.¹⁶

Vergilius epikus hőse Cumae-ba érkezését követően alászáll az Alvilágba (melyet Iuvenalis az előző satíra zárlatában felidéz),¹⁷ ahol apja, Anchises monumentális jóslatot mond neki Róma jövőjéről. Umbricius saját monológiájában, mely a satíra műfaji konvencióihoz viszonyítva szintén „monumentális”, ezt a jövőt mutatja be, csakhogy ez egyáltalán nem hasonlít arra, amit Anchises vázolt fel az *Aeneis* 6. énekében. Umbricius Rómája ugyanis, ahogy arra több kutató rámutat,¹⁸ nem az alvilági beszédből kirajzolódó fényes jövőjű városra emlékeztet, sokkal inkább a lángoló Trójára, ahonnan Aeneas útja elindult.

Ennek legfontosabb szövegszerű párhuzamát a római tűzvész leírásában találjuk: *iam poscit aquam, iam frivola transfert / Ucalegon, [...] ultimus ardebit quem tegula sola tuetur / a pluvia* (Iuv. 3, 198–202). E szavak egyértelműen Trója pusztulásának vergiliusi leírására utalnak, Ucalegon neve mellett a *iam... iam* ismétlés s az *ultimus/proximus arde(bi)t* kifejezés teremt kapcsolatot a két szöveg helyét: *iam Deiphobi dedit ampla ruinam / Volcano superante domus, iam proximus ardet / Ucalegon* (Verg. A. 2, 310–312). Az *arde(bi)t* ige alanyának használata is összekapcsolja a két szöveghelyet: bár mindkét alany (*proximus... Ucalegon*, illetve *ultimus... quem tegula* etc.) személy, mindkét esetben metonimikusan azok lakóhelye *ardet* – Vergiliusnál Ucalegon háza, míg Iuvenalisnál a szegény Cordus lakása, amint az kiderül a következő sorokból.¹⁹ O’Sullivan nyomán egy sajátos többletjelentést fedezhetünk fel az Ucalegon név használatára mögött: nem pusztán szomszéd, ahogy az *Aeneis* alapján érthetjük a nevet, hanem egy másokkal nem törődő (οὐκ ἄλγῶν) görög, aki saját „lim-lomjait” menti, miközben környezete még nem is tud a tűzről.²⁰ A beszéd e pontján tehát, mely a legnyilvánvalóbb

¹⁴ Staley: i. m. (11. jegyz.) 90: “The Vergilian recollection, however, is precisely what removes the puzzle; Umbricius is not going to Cumae (tellingly he, unlike Juvenal, does not use that Greek name) but to the ‘place where Daedalus shed his wings.’ He chooses it not because of its Greek associations but because of its proto-Roman ones, for here the Trojans first set foot onto a litus ... Hesperium (Aeneid 6.6) on their way to the future Rome.”

¹⁵ Erre Daedalus és Aeneas kapcsán a Staley által is idézett Pöschl mutat rá. V. Pöschl: Die Dichtkunst Virgils. Wiesbaden 1950. 245.

¹⁶ Vö.: Staley: i. m. (11. jegyz.) 90.

¹⁷ Lelièvre értelmezése szerint Aeneas és Umbricius útját Cumae mellett a barlang és a kapu motívuma is összeköti, melyek egyaránt megjelennek a 3. satíra bevezető szakaszában. F. J. Lelièvre: Virgil and Juvenal's Third Satire. Euphrosyne 5 (1972) 460.

¹⁸ Többek közt Estévez: i. m. (13. jegyz.) 286–297; Staley: i. m. (11. jegyz.) 90–95; V. Baines: Umbricius' Bellum Civile: Juvenal, Satire 3. G&R 50 (2003) 221–228; C. Connors: Epic allusion in Roman satire. In: K. Freudenburg (ed.): The Cambridge Companion to Roman Satire. Cambridge 2005. 139–140. Erre már Witke is utal: C. Witke: Latin Satire: The Structure of Persuasion. Leiden 1970. 139. Ő azonban nem vezeti tovább e kapcsolatot a következő bekezdésben ismertetett Ucalegon-allúziónál, míg Scott: i. m. (6. jegyz.) több párhuzamot bemutat ugyan az *Aeneis* 2. éneke és a 3. satíra közt, de nem kapcsolja össze őket egymással.

¹⁹ J. N. O’Sullivan: Parody and Sense in Juvenal 3.198–202. AJPh 99 (1978) 458.

²⁰ O’Sullivan: i. m. (19. jegyz.) 456–458.

kulcs a 3. szatíra Rómája és a lángoló Trója közti párhuzam felfedéséhez,²¹ Umbricius ismét a görögséggel szembeni ellenérzésének ad hangot: Ucalegon az *Aeneisszel* ellentétben nem a tűz áldozata, hanem egy önző görög, akinek nemtörődömsége miatt a legfelül lakó²² szegény mindenét elveszíti a tűzvészben.²³

A teljes szatíra kontextusában e vergiliusi párhuzam csupán egy eleme egy sokkal teljesebb körű költői koncepciónak. Estévez és Baines az Umbricius Rómája és az *Aeneis* Trójája közötti kapcsolatot az egész költeményen végigvezeti: Róma leírása a Vergilius által megénekelt pusztításból táplálkozik.²⁴ Ennek Iuvenalis már a bevezetőben jelét adja: a búcsú helyének leírását, mint láthattuk, Ovidius határozza meg, a helyszínválasztás mögött viszont az *Aeneis* hatását sejtethetjük. A lángoló Trójából menekülő Aeneas társaival Ceres városszéli, elhagyott szentélye mellett találkozik (2, 713 skk.), Umbricius „menekülése” pedig szintén egy elhagyatott városszéli szentély melletti találkozással veszi kezdetét – a vergiliusi szöveggörnyezethez hasonlóan megszállóktól körülvéve.²⁵

Umbricius, akárcsak a trójaiak, görögök által elárasztott városából menekül: *non possum ferre, Quirites, / Graecam urbem. quamvis quota portio faecis Achaei?* (Iuv. 3, 60–61) Az *interlocutor* a katasztrófát az események szemtanújaként meséli el, éppúgy, mint Aeneas Dido udvarában²⁶ – ezzel egyúttal az őt beszélgető költő is szerepet vesz fel: az eposzköltőt. A modern kori görög „hódítókat” egy miniatűr epikus katalógus mutatja be:²⁷ *hic alta Sicyone, ast hic Amydone relict, / hic Andro, ille Samo, hic Trallibus aut Alabandis...* (Iuv. 3, 69–70). A 70. sor közepén található hiátus az *Aeneis* 1. köny-

²¹ Az allúzió egyértelműségét Ferguson is hangsúlyozza. *J. Ferguson: Juvenal: The Satires*. Basingstoke – London – New York 1982. *ad loc.*: “Juvenal knows that the Vergilian allusion will be recognized.”

²² O’Sullivan: i. m. (19. jegyz.) 457–458 interpretációja szerint az *ultimus* szó is erre utal, s nem időbeliséget fejez ki. Az épület magasságának és a *tibi* (199) szó interpretációjának kérdéséhez vö.: A. Hudson-Williams: A Note on Juvenal 3. 198–202. G&R 24 (1977) 29–30.

²³ Mások jóval kisebb jelentőséget tulajdonítanak a névnek, így például Scott: i. m. (6. jegyz.) 55: “Juvenal uses Ucalegon as the name of the neighbor for no other purpose than to surprise his hearer by introducing the familiar epic name into this commonplace incident”; G. B. Townend: The Literary Substrata to Juvenal’s Satires. JRS 63 (1973) 148: “Thus he often borrows for purposes of straight burlesque, based on Virgil or Ovid: Ucalegon in iii, 199, purloined from the Sack of Troy...” Romano meggyőződése szerint félreérti a helyet. A. C. Romano: Irony in Juvenal. Hildesheim – New York 1979. 94: “A fire starts and the victim is given the name of the Trojan hero, whose house burnt in one of history’s most famous conflagrations. This day is to the poor man as disastrous as the burning of Troy.”

²⁴ Estévez: i. m. (13. jegyz.) 286–297; Baines: i. m. (18. jegyz.) 221–228. A 3. szatíra és az *Aeneis* 2. éneke közötti kapcsolat elemzésekor nagyrészt e két tanulmányra támaszkodom. Vö. még: Staley: i. m. (11. jegyz.) 92: “The second half of Umbricius’ valedictory presents each night in Rome as if it were Troy’s last.”

²⁵ A párhuzamra Estévez: i. m. (13. jegyz.) 290–291 mutat rá.

²⁶ Vö.: Baines: i. m. (18. jegyz.) 222: “This allusion works also at a wider level: it casts Umbricius as a reminiscent Aeneas, an epic hero-narrator. [...] It is possible to extend the association: for the identification of Umbricius with Aeneas implies also that Juvenal, as the poet responsible for creating such a character, is in some sense a second Vergil. So in this case it is not enough to conclude that Umbricius, like Don Quixote, is unable to distinguish between ‘reality’ and the literary scenarios with which he has become obsessed. Juvenal himself assumes a role, which implies aspirations to be a version of an epic poet.”

²⁷ Vö.: Staley: i. m. (11. jegyz.) 91: “The first two lines here read like an epic catalogue in miniature, a description of the forces drawn up before battle.”

vének bevezetőjét idézi,²⁸ Sicyon *alta* jelzője szintén az epikus kifejezésmód sajátja.²⁹ Az ezt követő, a mindenre kapható görögöt leíró szakaszban, bár alapvetően általános, sztereotípiákkal teli jellemzésről van szó, mégis kétszer is olyan görög mitológiai hősökre asszociálhatunk, akiknek kulcsszerep jutott Trója elpusztításában. Az *ingenium velox, audacia perdita, sermo / promptus et Isaeo torrentior* (Iuv. 3, 73–74) leírás Ulixest, míg a *natio comoeda est* (Iuv. 3, 100) kifejezés Sinon alakját idézi fel.³⁰

A beszéd második szakaszában, a város veszélyeinek leírásában Iuvenalis „hőse” olyan eseményekről számol be, melyek Trója feldúlását idézik fel. Közvetlenül az Ucalagon kapcsán már említett tűzvész előtt Umbricius házomlásról beszél,³¹ éppen úgy, ahogy Aeneas Vergiliusnál. Iuvenalis leírása szövegszerűen idéz két Lucanus-helyet,³² s a második lucanusi *locus* folytatása a beszéd egy korábbi részéhez is kapcsolódik: a *nulloque frequentem / cive suo Romam, sed mundi faece repletam* (Luc. 7, 404–405) mondat tartalmában és kifejezésmódjában (*faex*) is umbriciusi.³³ A tűzvész és az általa okozott pusztítás leírása után egy pillanatra a gyász képei következnek: *si magna Asturici cecidit domus, horrida mater, / pullati proceres, differt vadimonia praetor. / tum gemimus casus urbis, tunc odimus ignem* (Iuv. 3, 212–214). A gyász a feldúlt város megfestésének egyik kiemelt fontosságú eleme, csakhogy ez a satírában alapjaiban eltér a hőskölteményektől: az elhunytak és a város eleste helyett itt a gazdag római anyagi veszteségeit gyászolják.³⁴

*nobis properantibus obstat
unda prior, magno populus premit agmine lumbos
qui sequitur; ferit hic cubito, ferit assere duro
alter, at hic tignum capiti incutit, ille metretam.
pinguia crura luto, planta mox undique magna
calcor, et in digito clavus mihi militis haeret.* (Iuv. 3, 243–248)

²⁸ Scott: i. m. (6. jegyz.) 96 köti össze a sort az *Aeneis* 1. könyvének 16. sorával, ahol szintén a *Samo* és a *hic* szavak közt áll hiátus: *posthabita coluisse Samo. hic illius arma*. A kapcsolatot említi még: *G. Highet: Juvenal's Bookcase. AJPh* 72 (1951) 388; *LaFleur*: i. m. (1. jegyz.) 422–423; *Townend*: i. m. (23. jegyz.) 148; *Courtney*: i. m. (6. jegyz.) 166.

²⁹ *Courtney*: i. m. (6. jegyz.) 166.

³⁰ *Estévez*: i. m. (13. jegyz.) 293–294; *Curtis*: i. m. (5. jegyz.) 166–167.

³¹ Iuv. 3, 193–196: *nos urbem colimus tenui tibicine fultam / magna parte sui; nam sic labentibus obstat / vilicus et, veteris rimae cum textit hiatum, / securos pendente iubet dormire ruina*.

³² A szakaszokat *Braund*: i. m. (6. jegyz.) 208 és *Scott*: i. m. (6. jegyz.) 94 is idézi. Luc. 1, 494–495: *iam quatiente / ruina / nutantes pendere domos*. Luc. 7, 403–405: *stat tectis putris avitis / in nullos ruitura domus: nulloque frequentem / cive suo Romam, sed mundi faece repletam*.

³³ A 61. sor kapcsán (...*quamvis quota portio faecis Achaei?*) többek közt *Courtney*: i. m. (6. jegyz.) 164 és *Braund*: i. m. (6. jegyz.) 184 idézi Lucanust.

³⁴ *Baines*: i. m. (18. jegyz.) 222: “Public mourning over the loss of possessions in a house fire (212–4) satirically reworks and condenses the grief traditionally attendant on the fall of a city.”

Róma nappali nyüzsgésének leírásában a város valóságos hadszínterré változik. Az utcán siető embernek útját állja (*properantibus obstat*) egy előtte álló sereg (*unda*), míg egy másik csapat (*magno agmine*) hátulról szorongatja. A férfit újabb és újabb csapások érik (*ferit... ferit*), végül megtapossák, s lábon szúrja egy katonai csizma. A kiemelt kifejezések egytől-egyig epikus konnotációkkal rendelkeznek,³⁵ persze Umbricius mégsem hősi küzdelemről beszél: nem fegyverrel ütik, hanem többek közt egy hordszék rúdjaival és egy korsóval, lábait nem vér, hanem sár áztatja, s nem felsőtestét szúrja át dárda, hanem lábujját egy csizma.³⁶

Umbricius folytatja a méltatlankodást az utcák zsúfoltságán: teherhordó szekereket említ, melyeken fák billegnek.³⁷ Itt Aeneas beszédét idézi, akit Trója pusztulása ki-dőlő fára emlékeztet (Verg. A. 2, 624–631).³⁸ Iuvenalis az epikus hasonlatot a realitásba emeli át, ám egyet csavar rajta: a kidőléssel fenyegetve ingadozó (*minatur* [...]) *nutat*, Verg. A. 2, 628–629) fa helyett egyszer már kidöntött fatörzsek fenyegetik inogva (*nutant* [...] *minantur*, Iuv. 3, 256) a járókelőket:³⁹

*nam si procubuit qui saxa Ligustica portat
axis et eversum fudit super agmina montem,
quid superest de corporibus? quis membra, quis ossa
invenit? obtritum volgi perit omne cadaver
more animae.* (Iuv. 3, 257–261)

A fenyegetés nem alaptalan, a baj bekövetkezik: egy szállítószekér balesetet szenved, és a kövek maguk alá temetik a járókelőket. A *super agmina* lezuhanó kövek Priamos tornyának leomlását idézik az *Aeneis* 2. könyvéből: *ea lapsa repente ruinam / cum sonitu trahit et Danaum super agmina late / incidit* (Verg. A. 2, 464–466).⁴⁰ A baleset következményének leírása horrorisztikus: egyrészt az eposzi csatajelenetek naturalisztikus halálleírásaira emlékeztet,⁴¹ másrészt pedig újra epikus hasonlatot emel át a római valóságba, ezúttal Statius *Thebais*ából (Stat. *Th.* 6, 880–886).⁴² Az áldozatot szolgálai

³⁵ A *properantibus obstat* kifejezés két előzménye azonosítható a Iuvenalis előtti szöveganyagban, az ovidiusi *Heroides* (2, 21) mellett Statius *Thebais*ában (8, 350) jelenik meg, utóbbi helyen háborús kontextusban.

³⁶ A szakasz interpretációja Braund: i. m. (6. jegyz.) 217 alapján.

³⁷ Iuv. 3, 254–256: *scinduntur tunicae sartae modo, longa coruscat / serraco veniente abies, atque altera pinum / plaustra vehunt; nutant alte populoque minantur.*

³⁸ A helyet már Lelièvre: i. m. (17. jegyz.) 459 is összeköti az *Aeneisszel*, Estévez: i. m. (13. jegyz.) 287–288 pedig részletesen elemzi azt.

³⁹ Curtis: i. m. (5. jegyz.) 163–164: “Juvenal’s minor twist on the image, though, is the fact that these trees have already been felled and turned into timber, yet they are about to fall again, a parodic redoubling of Virgil’s original scene.”

⁴⁰ A baleset leírása és az *Aeneis* 2. énekének 460–467. sora közti kapcsolatra Estévez: i. m. (13. jegyz.) 288 mutat rá.

⁴¹ Vö. pl.: Luc. 3, 635–646, Lycidas halála.

⁴² E párhuzamra Braund: i. m. (6. jegyz.) 219 mutat rá.

várják haza, s fürdőt készítenek számára (261–264) – a jelenet a soha haza nem térő Hektór számára fürdőt készítő Andromaché alakját idézi (Hom. *Il.* 22, 442–446),⁴³ míg a „hadszintér” és a házon belüli jelenet közti váltásnál ismét az *Aeneis* hatását sejthetjük.⁴⁴ Az elhunyt ezáltal háborús áldozattá válik, aki a hőseposzoknak megfelelően az Alvilágba érkezik, melynek tömör bemutatása közel áll a vergiliuséhoz⁴⁵ – ám Iuvenalis e jelenet pillanatnyi emelkedettségét is megtöri a mondat második felével:

[...] *at ille*
iam sedet in ripa taetrumque novicius horret
porthmea nec sperat caenosi gurgitis alnum
infelix nec habet quem porrigat ore trientem. (Iuv. 3, 264–267)

Hektór halála után maga Achilles is megjelenik: Umbricius a Hektór megölését követően álmatlanul forgolódó hőshöz (Hom. *Il.* 24, 10–11) hasonlítja a verekedés híján aludni nem tudó részegét: *ebrius ac petulans, qui nullum forte cecidit, / dat poenas, noctem patitur lugentis amicum / Pelidae, cubat in faciem, mox deinde supinus...* (Iuv. 2, 278–280).⁴⁶ A hely újabb kulcsszót tartalmaz, mely egyértelműen az eposz műfaját idézi: *miserae cognosce prohoemia rixae* (Iuv. 3, 288), a támadó sértései a kibontakozó purparlé *prooimion*jaként szolgálnak,⁴⁷ aki, akár egy epikus hős a harc előtt, párbeszédet kezdeményez ellenfelével, csak hogy sértő kérdéseire nem kap választ.⁴⁸ A szegény ember Aeneasként kerül szembe a támadó-garázda Achilleussal,⁴⁹ s az egyenlőtlen küzdelemben végül alulmarad, ám neki természetesen nem siet segítségére valamelyik isten, ahogy Vergiliusnál Aeneasnak.⁵⁰ Umbricius „trójai Rómája” tehát nem csupán epikus

⁴³ A két szakaszt összeköti többek közt J. D. Duff: Juvenal, Satires. Cambridge 1970. 157–158; Estévez: i. m. (13. jegyz.) 288; Braund: i. m. (6. jegyz.) 219; Curtis: i. m. (5. jegyz.) 156 és Baines: i. m. (18. jegyz.) 223.

⁴⁴ Curtis: i. m. (5. jegyz.) 143 mutat rá, hogy az átvezető *domus interea* (261) kifejezés az *Aeneis* 2. énekét idézi, ahol a *domus interior* (2, 486) jelenti a váltást a hadszintér és Priamus palotája közt. A párhuzamot Estévez: i. m. (13. jegyz.) 288 is említi. H. C. Nutting: Three Notes on Juvenal. *AJPh* 49 (1928) 258 egy másik *Aeneis*-parallelt vél felfedezni e sorok hátterében: *At domus interior regali splendida luxu / instruitur, mediisque parant convivia tectis* (Verg. *A.* 1, 637–638). A párhuzamokat a kommentárok nem regisztrálják: Courtney: i. m. (6. jegyz.); Braund: i. m. (6. jegyz.); S. M. Manzella: Decimo Giunio Giovenale: Satira III. Naples 2011.

⁴⁵ Curtis: i. m. (5. jegyz.): “Virgil’s representation of the Underworld also appears to have acted as a source for a passage in Juvenal’s third satire...”

⁴⁶ Vö.: Hom. *Il.* 24, 10–11: ἄλλοτε δ’ αὖτε / ὕπτιος, ἄλλοτε δὲ πρηνής.

⁴⁷ Szintén így értelmezi a szót Courtney: i. m. (6. jegyz.) 191.

⁴⁸ Vö.: Estévez: i. m. (13. jegyz.) 289.

⁴⁹ Baines: i. m. (18. jegyz.) 226–228 szövegszerű párhuzamokkal támasztja alá a *pauper* kapcsolatát Aeneasszal, s egyúttal arra is rámutat (akárcsak Estévez: i. m. [13. jegyz.] 289), hogy a támadó nemcsak Achilleussal, hanem Pyrrhusszal is mutat közös vonásokat.

⁵⁰ Verg. *A.* 5, 808–810: *Pelidae tunc ego forti / congressum Aenean nec dis nec viribus aequis / nube cava rapui...*

háború, hanem epikus párharc helyszíne is lesz,⁵¹ így teljesedik ki a két, görögök által megszállt város közti párhuzam: az egykor Trója hamvaiból született Rómát trójai lángok emésztik el.⁵² Umbricius túlélte a háborút, elhagyja a hadszínteret, ám utolsó mondatában megígéri a narrátornak, hogy továbbra is rendelkezésére áll. Az utolsó sor a *Pharsalia* Laeliusának szavait idézi, aki Caesart biztosítja hűségéről:⁵³

*saturarum ego, ni pudet illas,
auditor gelidos veniam caligatus in agros.* (Iuv. 3, 321–322)

*castra super Tusci si ponere Thybridis undas,
Hesperios audax veniam metator in agros.* (Luc. 1, 381–382)

A Caesar oldalán számos csatát megvívó centurióhoz hasonlóan a római utcán dúló háború veteránja, a *caligatus*⁵⁴ Umbricius is ígéretet tesz: jön, ha kell – még ha nem is *audax metator*ként, csak *auditor*ként.⁵⁵

III.

Bukolikus keret

A szatíra keretének elemzéséből kiderül, hogy Umbricius ajánlata voltaképpen egy elmaradt meghívásra adott válasz. A „beszélgetés” helyszíne, Egeria völgyének hátterében egyfelől, mint láthattuk, az ovidiusi Gargaphie-ábrázolás tűnik át, a szöveghely

⁵¹ Baines: i. m. (18. jegyz.) 229–234 a jelenetet ennél is komplexebbnek érzi, Statius *Thebais*ának hatása mellett érvel. Moodie egy újabb értelmezési sikot nyit meg tanulmányában, melyben a támadó alakját metapoétikai síkon, szatírákként értelmezték. E. K. Moodie: The Bully as a Satirist in Juvenal's Third Satire. *AJPh* 133 (2012) 93–115.

⁵² Vö.: Connors: i. m. (18. jegyz.) 140: „In the Aeneid, a newly created Roman identity was forged in the flames of Troy. Juvenal makes everything go backwards: Rome burns with flames that are, in their allusion to Virgil, distinctly Trojan.”

⁵³ A párhuzamra Taegert hívja fel a figyelmet. W. Taegert: Der Schluss der Dritten Satire Juvenals. *Hermes* 106 (1978) 584–585.

⁵⁴ A szó kettős értelmű, a Rómától végleg eltávolodó Umbricius vidéki viselete (Vö.: Courtney: i. m. [6. jegyz.] 194) elsősorban háborús konnotációkkal rendelkezik (Vö.: Taegert: i. m. [53. jegyz.] 584–585; Braund: i. m. [6. jegyz.] 230: „Umbricius in effect styles himself a soldier, perhaps of the morality which no longer exists in Rome”). Feltétlenül egyet kell értenünk Andersonnal abban, hogy a katonai metaforát nem szabad túl messzire vezetnünk, vö.: W. S. Anderson: Studies in Book I of Juvenal. In: *Essays on Roman Satire*. Princeton 1982. 220–221: „One favorite version has been to allegorize the word into a military picture: Juvenal, supported by his worthy friend, advancing to do battle with the vices of the world.”

⁵⁵ Az *auditor* olvasat, melyet többek közt Highet, Anderson, Ferguson, Courtney, Braund és Manzell is elfogad, jobbnak tűnik az *adiutor*nál. Vö.: Manzella: i. m. (44. jegyz.) 420–421. Az *adiutor* mellett érvel: E. Pasoli: La Chiusa della Satira III di Giovenale. *GB* 3 (1975) 316–321; LaFleur: i. m. (1. jegyz.) 413–415; Taegert: i. m. (53. jegyz.) 584–585 és W. T. Wehrle: The Satiric Voice: Program, Form and Meaning in Persius and Juvenal. Hildesheim – Zürich – New York 1992. 63–70.

más aspektusból megközelítve viszont egy sajátos *locus amoenus*ként értékelhető: Egeria völgye a barlanggal, az árnyas fákkal, a forrással és az oltárral a bukolikus költészet tradicionális helyszínét idézi, ahol Theokritos és Vergilius pásztorai pihentek és énekeltek.⁵⁶ Itt, a város forgatagán kívül búcsúzik egymástól Umbricius és Iuvenalis, csak hogy ez a hely nem a pásztorköltészet idealizált *locus amoenusa*, hiszen ugyanazok a tényezők jellemzik, mint magát a beszédben ábrázolt várost: idegenek (13–14: *nunc sacri fontis nemus et delubra locantur / Iudaeis*), kapzsiság (15–16: *omnis enim populo mercedem pendere iussa est / arbor et electis mendicat silva Camenis*),⁵⁷ fényűzés (17–20: *speluncas / dissimiles veris [...] ingenuum violarent marmora tofum*), a hagyományok felbomlása.⁵⁸ Mind közül ez utóbbi a legfontosabb: Rómában a háborítatlan természet-hez legközelebb álló helyet, a *locus amoenus*t is megrontotta a város. Egeria völgyének új lakói kiűzték a Camenákat, a barlang természetellenessége, a forrás körüli márvány megtörte a hely szentségét.

Róma tehát a hagyományos római értékek elvesztésével egy időben a természetet is megfertőzte. Vidéken viszont, amihez magától értetődően párosul a természet érintetlenségének képzete, a hagyományos rómaiság még létezik. Az élheteretlen város ábrázolását több ízben is a vidék leírása szakítja félbe (168–179, 190–192, 223–232), s ahogy Anderson rámutat, a vidék válik a hagyományos római attribútumok hordozójává: e szakaszokban azokról a szokásokról, tárgyakról, ruhákról, értékekről olvashatunk, melyek magából Rómából már kivesztek.⁵⁹ Épp ezért Umbricius, aki magát a tradicionális római értékek hordozójaként tünteti fel, valahányszor Róma nevét említi, azonnal eltávolítja magát a várostól, mely beszédében csakis negatív kontextusban jelenik meg, a vidékkel ellentétben, mely a satíra zárlatában is kellemes asszociációkat kelt, úgymint szentség, egyszerűség, barátság, szemben az üres névként álló Rómával.⁶⁰ Sőt, a vidék még a satíra elején elhangzó negatív jelzőktől – *miserum* és *solum* (6) – is megszabadul. Ismét Anderson elemzésére támaszkodhatunk, aki bemutatja, hogy a satírában előrehaladva hogyan kapcsolódik egyre szorosabban a *miserum* Róma-hoz, s hogyan telik meg a *solum* végső soron pozitív tartalommal.⁶¹ A sokaság, a tömeg ugyanis Umbricius Róma-ábrázolásának fontos aspektusa,⁶² így a magány értékévé válik, amit *vacuus Cumis* (2) kíván megtalálni,⁶³ míg Rómában csak olyanok maradnak, mint Artorius és

⁵⁶ Braund: i. m. (6. jegyz.) 235–236 mutatja be a helyszín leírását a pásztorköltészet *locus amoenus*ának paródiájaként. A költemény bukolikus párhuzamai miatt Witke: i. m. (18. jegyz.) 128 „a városi szegények eclogájának” nevezi a 3. satírt.

⁵⁷ Az idézett szakasz értelmezéséhez vö.: E. H. Sturtevant: Notes on Juvenal. 32 (1911) 322–323.

⁵⁸ Hight: i. m. (3. jegyz.) 69 nyomán.

⁵⁹ Anderson: i. m. (54. jegyz.) 226–227.

⁶⁰ Anderson: i. m. (54. jegyz.) 221–222.

⁶¹ Anderson: i. m. (54. jegyz.) 224–226.

⁶² Vö.: Fredericks: i. m. (3. jegyz.) 66.

⁶³ LaFleur: i. m. (1. jegyz.) 403–404 hívja fel a figyelmet egy fontos tényezőre: Cumae nem *vacuae*, a satíra keletkezésének időpontjában, a város fórumán keresztülhaladó Via Domitiana elkészülését követően legalábbis semmiképpen sem. A narrátor talán ezért is *confusus*?

Catulus, *qui nigrum in candida vertunt* (30), vagy az 5. szatíra szabad, illetve római emberhez egyaránt méltatlanná vált⁶⁴ két központi alakja, Trebius és Virro.

Umbricius távozásának motívuma alapján a 3. szatíra keretét többen Vergilius 1. eclogájával kötötték össze:⁶⁵ a költemény központi alakjai az est közeledtével egy *locus amoenus*-ban búcsúznak egymástól, miután egyiküknek el kell hagynia otthonát (ezt meg is indokolja), míg a másik marad. A bukolikus keret szövegszerűen is megvalósul. A távozó Umbricius beszéde kezdetének egyik kulcsfontosságú mondata, *cedamus patriam* (Iuv. 3, 29), Vergilius Meliboeusának kései visszhangja: *nos patriae fines et dulcia linquimus arva, / nos patriam fugimus* (Verg. E. 1, 3–4).⁶⁶

A két jelenet két fontos különbségét is hangsúlyoznunk kell ugyanakkor. Az egyik, hogy míg Vergilius alakjai beszélgetnek egymással, addig Umbricius hosszú monológban részletezi a távozás okait, s nem hagyja szóhoz jutni a narrátort.⁶⁷ A másik fontos eltérés a két búcsú dramaturgiájában a zárlat. Vergiliusnál az otthonában maradó Tityrus meghívja Meliboeust, hogy töltsen nála az éjszakát, Iuvenalisnál viszont a meghívási aktus elmarad. A narrátor természetesen ez esetben nem hívhatná meg Umbriciust éjszakára, hiszen indulnia kell, de vidékre sem invitálja őt, ehelyett úgyszólván Umbricius hívja meg magát Aquinumba:⁶⁸

*his alias poteram et pluris subnectere causas,
sed iumenta vocant et sol inclinat. Eundum est;
nam mihi commota iam dudum mulio virga
adnuít.* (Iuv. 3, 315–318)

A zárlat irodalmi előképeinek vizsgálatakor a kutatás főként Vergilius eclogáira összpontosított: Witke az 1., a 6. és a 10. eclogát citálja, míg Courtney az iméntiek mellett a 2. eclogát.⁶⁹ Az 1. ecloga zárlata alapvetően eltér a 3. szatíráról abban, hogy a két fél itt nem vesz búcsút egymástól, ugyanakkor közös a kettőben a kései óra motívuma, akárcsak a további hivatkozott Vergilius helyeken:

iumenta vocant et sol inclinat (Iuv. 3, 316)

maioresque cadunt altis de montibus umbrae (Verg. E. 1, 83)

⁶⁴ Anderson: i. m. (54. jegyz.) 246–247: “Just as Trebius has sunk below his Roman birthright as a free citizen, so Virro, by exalting himself above the level of his fellow-citizen, has ceased to be a Roman. He has become an Oriental despot.”

⁶⁵ Így Pasoli: i. m. (55. jegyz.) 312–314; Braund: i. m. (6. jegyz.) 235–236 és Jones: i. m. (4. jegyz.) 124.

⁶⁶ Vö. Courtney: i. m. (6. jegyz.) 154: “Umbricius has something of Meliboeus about him.”; Witke: i. m. (18. jegyz.) 133.

⁶⁷ Sarkissian: i. m. (10. jegyz.) 256–257 ezt és a következő eltérést is kiemeli.

⁶⁸ Braund: i. m. (6. jegyz.) 235–236 elmulasztja hangsúlyozni ezt az eltérést, Jones: i. m. (4. jegyz.) 124 viszont kiemeli a meghívás hiányát, amit Sarkissian: i. m. (10. jegyz.) 257 a narrátor Umbriciusszal szembeni távolságtartásaként értékel.

⁶⁹ Witke: i. m. (18. jegyz.) 133; Courtney: i. m. (6. jegyz.) 154.

*aspice, aratra iugo referunt suspensa iuenci,
et sol crescentis decedens duplicat umbras* (Verg. E. 2, 66–67)

*cogere donec ovis stabulis numerumque referre
iussit et invito processit Vesper Olympo.* (Verg. E. 6, 85–86)

*surgamus: solet esse gravis cantantibus umbra,
iuniperi gravis umbra; nocent et frugibus umbrae.
ite domum saturae, venit Hesperus, ite capellae.* (Verg. E. 10, 75–77)

A három utóbbi *ecloga* zárlatában a naplemente mellett az állatok viselkedése is jelzi, hogy közeleg az este. Ezt parodizálja Iuvenalis, amikor Umbriciust *iumenta vocant*: a pásztori környezethez, a *locus amoenus*hoz tartozó állatok helyett a távozó barmot a vagyonát szállító kocsit húzó igásállatok figyelmeztetik arra, hogy indulni kell. A Róma bűneit feltáró beszédet félbeszakító szavak legközelebbi párhuzamát azonban nem Vergiliusnál kereshetjük, hanem Calpurnius Siculusnál. Az 5. *ecloga* zárlatában Micon Umbriciushoz hasonlóan hangsúlyozza, hogy lenne még mondanivalója, de a naplemente miatt kénytelen félbeszakítani beszédét:⁷⁰

*plura quidem meminisse velim, nam plura supersunt:
sed iam sera dies cadit et iam sole fugato
frigidus aestivas impellit Noctifer horas.* (Calp. Sic. 5, 119–121)

A zárlat bukolikus hangulatát Iuvenalis már néhány sorral korábban megalapozza. A római közbiztonság romlása kapcsán Umbricius arról panaszkodik, hogy a vasból a termelést szolgáló eszközök helyett lánc és bilincs készül:

*qua fornace graves, qua non incude catenae?
maximus in vinclis ferri modus, ut timeas ne
vomer deficiat, ne marra et sarcula desint.* (Iuv. 3, 309–311)

A leírás Vergilius *Georgicá*ját idézi,⁷¹ mely szintén a várostól távoli környezetbe helyezi olvasóját – ezt a természetes környezetet háború fenyegeti, míg Umbricius otthonát az erkölcsi végromlás: *et curvae rigidum falces conflantur in ense* (Verg. G. 1, 508).

⁷⁰ Jones: i. m. (4. jegyz.) 124–125 regisztrálja az allúziót a 7. szatíra Calpurnius Siculus-párhuzamaival együtt. Braund: i. m. (6. jegyz.) 228 a vergiliusi 1., 6. és 10. *ecloga* mellett említi Calpurnius Siculust, míg Courtney: i. m. (6. jegyz.) 154 a Vergilius-*eclogák* után „cf.”-hivatkozással utal rá.

⁷¹ A párhuzamra Witke: i. m. (18. jegyz.) 133 mutat rá. Braund: i. m. (6. jegyz.) 227 továbbá azt is felveti, hogy Iuvenalis esetleg a *Georgica* 2. könyvének zárlatát (513–540) kívánja felidézni.

A 3. szatíra bukolikus kerete két síkon értelmezhető: egyfelől ugyanazt hangsúlyozza az irodalmi hagyományt felhasználva, amit Daedalus említése a 25. sorban:⁷² Umbriciusnak, akárcsak Meliboeusnak, Daedalusnak és Aeneasnak, el kell menekülnie hazájából. Másfelől a zárlat idézett szakasza újra felidézi Egeria völgyét, ami kiemeli: Rómában még a legtermészetközeli helyet, a *locus amoenus*t is megfertőzte a város. Így Umbricius nem a vidéket, nem a *locus amoenus*t kényszerül elhagyni, miként Meliboeus, hanem épp vidékre távozik, ahol a természet, s ezzel együtt, mint fentebb rámutattunk, a tradicionális rómaiság még érintetlen. S ugyanez a visszájára fordult helyzet, a „városi szegények eclogájában” megjelenő kép fonáksága egy újabb szinten is megnyilvánul: bár Umbricius a szó szoros értelmében szintúgy idegenbe indul hazájából,⁷³ miként Meliboeus,⁷⁴ valójában épp a hazáját elárasztó idegenektől menekül, hogy Rómát Rómán kívül találja meg⁷⁵ – az persze más kérdés, hogy a görög Cumae-ban, Baiae kapujában ez sikerülhet-e neki...

IV.

Az Umbricius-alak értelmezési lehetőségei

Mint azt korábban is említettük, a 3. szatíra *interlocutora* több szempontból is a legösszetettebb iuvenalisi figura, alakjával és beszédével kapcsolatban számos, egymásnak gyakran ellentmondó értelmezés született. Közülük ezúttal csupán azokat az elemeket emelem ki, melyek relevánsak az Umbricius-alak különböző aspektusairól és forrásairól szóló hipotézisem szempontjából.⁷⁶ Az *interlocutor* vizsgálatakor mindenekelőtt óvakodnunk kell az olyan szélsőséges nézetektől, mint a tisztán biográfikus megközelítés, miszerint Iuvenalisnak valóban volt egy Umbricius nevű barátja, aki elhagyta Rómát, s mint arra a későbbiekben rámutatunk, az alakot nem tekinthetjük

⁷² Vö.: Witke: i. m. (18. jegyz.) 134 a zárlat börtönökről szóló sorairól: “The figure looks back to line 25, to Daedalus escaping from his labyrinthine prison. So Umbricius makes his escape from a Rome which is but a prison for the poor.”

⁷³ Cloud és Braund ebből a szempontból a 2. szatírával kötik össze Umbricius távozását. Cloud – Braund: i. m. (2. jegyz.) 82: “Both escapes are, ironically, from a corrupted and un-Roman Rome (2.162–3 and 3.61) to a truly non-Roman place (to the far north 2.1–2; to Cumae, the Greek beachhead in the south 3.24–5).”

⁷⁴ Verg. E. 1, 64–66: *at nos hinc alii sitientis ibimus Afros, / pars Scythiam et rapidum cretae veniemus Oaxen / et penitus toto divisos orbe Britannos*. Az említett Daedalus szintén idegen földre megy.

⁷⁵ Anderson: i. m. (54. jegyz.) 222 így összegzi a vidék és Róma a 3. szatírából kirajzolódó viszonyát: “The Roman standards must be sought far away from the metropolis.”

⁷⁶ A legfontosabb Umbricius-értelmezések: A. L. Motto – J. R. Clark: *Per iter tenebricosum: The Mythos of Juvenal 3*. TAPhA 96 (1965) 267–276; W. S. Anderson: “Lascivia vs. ira”: Martial and Juvenal. CSCA 3 (1970) 13–33; LaFleur: i. m. (1. jegyz.) 383–431; Frøelund Jensen: i. m. (10. jegyz.) 185–197; S. H. Braund: *Umbricius and the Frogs* (Juvenal, Sat. 3.44–5). CQ 40 (1990) 502–506; Sarkissian: i. m. (10. jegyz.) 247–258; Staley: i. m. (11. jegyz.) 85–98.

Iuvenalis alteregójának sem.⁷⁷ Szintén nem fogadhatjuk el Motto és Clark megközelítését, akik tanulmányuk konklúziójában a következőképp összegzik az *interlocutor* mibenlétét: Umbricius nem történeti alak, Iuvenalis kortársa, egy szomszéd vagy barát, hanem „anyagtalan jelenlét”, a halott Örök Várost megjelenítő árny, *umbra*.⁷⁸ Érvelésüket legfőképp azért nem tarthatjuk helyesnek, mert Umbriciust homogén, szintisztán az erény által meghatározott alakként értelmezik, aki így válik Róma esszenciájává,⁷⁹ holott, mint látni fogjuk, a figura korántsem ennyire egységes. Tanulmányukban túl könnyű kézzel utasítják el azt a lehetőséget, hogy Umbricius alakja mögött – legalábbis részben – valós személy(ek) állhat(nak),⁸⁰ aminek lehetőségével a későbbiekben részletesen foglalkozunk.

Hogy megérthessük, milyen elemekből áll össze Iuvenalis Umbriciusa, meg kell vizsgálnunk főbb jellegzetességeit. A Motto- és Clark-féle Umbricius-kép részben helytálló, hiszen az *interlocutor* magát egyértelműen igaz rómainak, a tradicionális értékek őrzőjének tünteti fel.⁸¹ Hasonló Anderson nézete: szerinte Umbricius *vir bonus atque Romanus*, akit Iuvenalis maradéktalanul szimpatikus figuraként tüntet fel az ábrázolt város ellenpontjaként.⁸² Elemzésében Umbricius rómaiságára helyezi a hangsúlyt, s úgy értékeli, hogy a *virtus*, *honestas* és *honor* alapvető értékei mozgatják.⁸³ Ez a kép azonban kiigazításra szorul.

Umbricius szavait ugyanis egy másik olvasatban több helyütt irigység hatja át. Irgykedik azokra, akik piszkos munkát végezve magasra jutnak (30–40), akik bűnrészeseként tesznek szert hatalomra (49–57), s azokra is, akik nem kénytelenek beérni alacsony sorból származó prostituáltakkal.⁸⁴

⁷⁷ Ez utóbbira jó példát jelent a Pearson és Strong 1892-es kiadásában olvasható interpretáció, melyet *LaFleur*: i. m. (1. jegyz.) 392 is idéz: “The third Satire appears by internal evidence to be a conversation in which the poet himself, designated as Umbricius and assumed to be emigrating from Rome to Cumae, lectures the other Juvenal, who was still lingering in the metropolis and canvassing wealthy patrons that he might get promotion.”

⁷⁸ Motto – Clark: i. m. (76. jegyz.) 275: “Thus we come to realize that Umbricius is no historical figure contemporary to Juvenal, a neighbor or a friend, but the ‘immaterial presence’ itself – that shade or umbra representative of the deceased Eternal City.”

⁷⁹ Motto – Clark: i. m. (76. jegyz.) 269: “Umbricius, that solitary outcast, is, in the sum of his virtues, most Roman: he is in essence Rome itself.” Értelmezésüket követi Curtis: i. m. (5. jegyz.) 179–181.

⁸⁰ Motto – Clark: i. m. (76. jegyz.) 267–268.

⁸¹ Braund: i. m. (6. jegyz.) 232–233 ennek kapcsán odáig megy, hogy Astraea szatirikus változatának nevezze Umbriciust.

⁸² Anderson: i. m. (54. jegyz.) 223. Azt, hogy Umbricius teljes mértékben szimpatikus figuraként lett megalkotva, többek közt Braund cáfolja: S. H. Braund: *Beyond Anger: A Study of Juvenal's Third Book of Satires*. Cambridge 1988. 202, 32. jegyz.

⁸³ Anderson: i. m. (54. jegyz.) 219–222.

⁸⁴ Braund: i. m. (6. jegyz.) 233–234 Winkler nézeteit követve mutatja be Umbricius „sötét oldalát.” M. M. Winkler: *The Persona in Three Satires of Juvenal*. Hildesheim – Zürich – New York 1983. 220–229. Staley: i. m. (11. jegyz.) 87 szintén hangsúlyozza ezt az aspektust: “Umbricius imagines himself a Roman hero, a vir bonus, but he is in fact jealous, unambitious, and ultimately a coward when faced with a fight.”

*alter enim quantum in legione tribuni
accipiunt donat Calvinae vel Catienae,
ut semel aut iterum super illam palpitet; at tu,
cum tibi vestiti facies scorti placet, haeres
et dubitas alta Chionen deducere sella.* (Iuv. 3, 132–136)

Braund arra is rávilágít, hogy a beszéd második felében a fókusz eltolódik. Umbricius már nem a szegény városi *cliens* nehéz helyzetével foglalkozik, melyet az első szakaszban távozása fő kiváltó okaként megjelölt, hanem a gazdagokat támadja, ami szintén irigységből fakad. Mindez a legerőteljesebben az *adulatio* kapcsán nyilvánul meg, ahol Umbricius – Braund szavaival élve – elárulja magát: *haec eadem licet et nobis laudare, sed illis / creditur* (92–93).⁸⁵ A szatíra értelmezői közül többen is amellett foglaltak állást, hogy Umbricius negatív tulajdonságait a narrátor is pontosan látja, s így bizonyos távolságtartással kezeli, erre utalhat a zárlatban a távozó felé tett gesztus elmaradása.⁸⁶

Nem az irigység azonban Umbricius egyetlen hibája. Hardie szerint hiába a tudása, nem látja át hazája történelmének egyik legfontosabb tényezőjét: Róma történetét alapvetően a polgárjog folyamatos kiterjesztése határozta meg. Umbricius mintha nem venne tudomást erről, számára csak az lehet *Romanus*, aki Rómából származik.⁸⁷ Az *interlocutor* egész beszédét áthatja a Rómán kívül születettekkel szembeni ellenérzése, s igazságtalanná teszi őt, amit pontosan megfigyelhetünk Daedalus kétszeri említésén. Umbricius a 25. sorban így jelöli meg úti célját: *fatigatas ubi Daedalus exiit alas* (25). A szavakat a mitológiai témához illő epikus emelkedettség hatja át, a *fatigatas* szót Ovidiustól kölcsönzi.⁸⁸ Daedalus itt száműzött, menekülő ember, akárcsak Umbricius, aki hazáját elhagyva Cumae-ba érkezett.⁸⁹ Nem sokkal később azonban ugyanő már a min-denre képes görög mintapéldányaként jelenik meg:

⁸⁵ Braund: i. m. (6. jegyz.) 233: “When he says ‘we too can praise these same things, but it is they who are believed’ (92–3), he betrays himself.”

⁸⁶ Így például Sarkissian: i. m. (10. jegyz.) 257. LaFleur: i. m. (1. jegyz.) 396–399 szerint már a szatíra 1. sorának *vetus amicus* megnevezése is erre utal, mellyel Iuvenalis nem régi barátjaként, hanem öreg *cliens*-ként (“aging client-friend”) aposztrofálja Umbriciust. Az *amicitia* fogalmának iuvenalisi használatához l. még R. A. LaFleur: *Amicitia and the Unity of Juvenal’s First Book*. ICS 4 (1979) 158–177.

⁸⁷ A. Hardie: Juvenal, the Phaedrus, and the Truth about Rome. CQ 48 (1998) 248–249.

⁸⁸ Ov. *Met.* 8, 260–261: *Iamque fatigatum tellus Aetnaea tenebat / Daedalon*. A szöveghely, ahogy korábban rámutattunk, más tekintetben vergiliusi, s nem ovidiusi hatást mutat.

⁸⁹ Witke: i. m. (18. jegyz.) 131 felvet egy további interpretációs lehetőséget: Umbricius, akárcsak Daedalus, egy labirintusból, egy szörny elől menekül, a labirintus ebben az esetben maga Róma, a szörny pedig mindaz, amit magában foglal. Hasonlóképp Braund: i. m. (6. jegyz.) 178: “Daedalus here represents escape from the minotaur [...] so the periphrasis suggests that Rome is like a labyrinth full of unnatural monsters from which Umbricius is fleeing”. Witke egyúttal egy sajátos kontrasztra is rámutat a két alak közt: “Daedalus fled home because his work was too well received by Minos. Umbricius must flee from home because his talents go begging.”

*grammaticus, rhetor, geometres, pictor, aliptes,
augur, schoenobates, medicus, magus, omnia novit
Graeculus esuriens: in caelum iusseris ibit.
In summa non Maurus erat neque Sarmata nec Thrax
qui sumpsit pinnas, mediis sed natus Athenis.* (Iuv. 3, 76–80)

Daedalus Umbricius szemében itt már nem hazáját elhagyni kényszerülő száműzött, hanem az első betolakodó, aki megnyitotta az Itáliát elárasztó görögök sorát,⁹⁰ a negatív képet a megnevezés elmaradása, valamint az *alas* szóhoz képest jóval kevésbé emelkedett *pinnas* használata erősíti.⁹¹ Mint Staley rámutat, ez nem Vergilius Cumae-ba érkező Daedalus, hanem az ovidiusi *Daedalus ingenio fabrae celeberrimus artis* (Ov. *Met.* 8, 159), aki mindazt megtestesíti, amit Umbricius megvet a görögökben. A Vergilius és Ovidius Daedalus-alakja közti ellentét azonban önmagában nem magyarázná a kettősséget, melynek oka Umbricius szavaiból kirajzolódó jellemében keresendő, s amit teljesebbé tesz e látszólagos ellentmondás: az *interlocutort* elvakítja, s beszédét következtetlenné teszi az idegengyűlölet, ettől szűklátókörűvé válik, s képtelenné bizonyos összefüggések megértésére.

*da testem Romae tam sanctum quam fuit hospes
numinis Idaei, procedat vel Numa vel qui
servavit trepidam flagranti ex aede Minervam:
protinus ad censum, de moribus ultima fiet
quaestio.* (Iuv. 3, 137–141)

Hardie súlyos ellentmondásra hívja fel a figyelmet a szakaszban, melyben Umbricius az idai *numen* és a *trepida Minerva* őrzőit, P. Cornelius Scipio Nasicát és L. Caecilius Metellust a jelennel kontrasztba állítandó pozitív múltbéli alakként idézi meg. Mind az idai *numen*, mind a *trepida Minerva* Kis-Ázsiából került Rómába, így az ezeket őrző, illetve megőrző személyek pozitív említése éles ellentétben áll a kis-ázsiai és keleti kultúra beszívargásának elítélésével – ráadásul Umbricius felsorolásának egyik eleme, a *tympanon* épp Cybele kultuszához kapcsolódik:

*iam pridem Syrus in Tiberim defluxit Orontes
et linguam et mores et cum tibicine chordas
obliquas nec non gentilia tympana secum
vexit et ad circum iussas prostare puellas.* (Iuv. 3, 62–65)

⁹⁰ S. C. Fredericks: Daedalus in Juvenal's Third Satire. CB 49 (1972–1973) 11 szerint ez jó példája a szándékos költői ellentmondásnak. Staley: i. m. (11. jegyz.) 89 helyreigazítja Frederickset, szerinte itt nincs ellentmondás: a vergiliusi és az ovidiusi Daedalus közti különbségek okozzák a két szöveghely eltérő viszonyulását a görög feltaláláshoz. Ezt annyival egészíthetjük ki, hogy bár a költői koncepcióba a kettős Daedalus-kép tökéletesen illik, Umbricius beszédének tartalmát tekintve az ellentmondás ténye vitathatatlan.

⁹¹ Erre az ellentétre Anderson: i. m. (54. jegyz.) 231 hívja fel a figyelmet.

A történeti kontextus, az Asia Minor és Róma közti kapcsolat kiviláglik a szatírából, Umbricius viszont nem észleli, hogy az általa megvetett keleti kultúrához tartoznak az ugyancsak általa említett műkincsek is, melyek ráadásul a római hadsereg fosztogatására is emlékeztetnek, különösen a 218. sorban: *haec Asianorum vetera ornamenta deorum (dabit)*.⁹² A hiba nem Iuvenalisé, hanem Umbriciusé: karakterét szándékosan ruházta fel e vonással a költő, aki, mint más tekintetben is igazolható, „többet tud” *interlocutor*ánál.⁹³ Umbricius nem látja ezeket az összefüggéseket, a xenofóbia túlzottan áthatja gondolatait: ez szintűgy különbséget jelent közte és a költő közt, aki a szatíra-corpus egészében korántsem viszonyul ilyen szélsőségesen az idegenekhez s különösen az Umbricius által mindenki másnál jobban megvetett görögökhöz.⁹⁴ Egyes szatírákban, így az Umbricius beszédét a könyvben közvetlenül megelőző 2. szatíra zárlatában azt láthatjuk, hogy a rómaiak bizonyos értelemben még a keletiekénél, illetve a görögökénél is romlottabbak,⁹⁵ míg Umbricius esetében ugyanez az ítélet elképzelhetetlen.

A 3. szatíra *interlocutor*ának karaktere tehát igen összetett.⁹⁶ Az egyik oldalon a tradicionális római értékeket hirdető, a város hősi múltjába visszarevedő, hazáját annak végromlása miatt elhagyó férfinak látjuk. Umbricius a tisztességes megélhetést biztosító munkákat hiányolja, nem kíván a bűn útjára lépni, a köznép érdekeit képviseli, s keserűdes nosztalgiával emlékezik vissza a régi időkre, ahogy azt például beszéde zárlatában a közbiztonság kapcsán teszi:

*felices proavorum atavos, felicia dicas
saecula quae quondam sub regibus atque tribunis
viderunt uno contentam carcere Romam* (Iuv. 3, 312–314)

Ugyanakkor másfelől Umbricius egy mások sikereire féltékeny alak,⁹⁷ akinek gondolkodását az idegengyűlölet és az irigység határozza meg. Távozásában éppen annyi-

⁹² Hardie: i. m. (87. jegyz.) 249.

⁹³ Más vonatkozásban szintén Hardie: i. m. (87. jegyz.) 248–249 igazolja, hogy Iuvenalis egyes dolgokról „többet tud”, mint Umbricius. Wehrle: i. m. (55. jegyz.) 68 szerint azt, hogy az Umbriciushoz hasonló rómaiak a város elhagyásával csak megkönnyítik az általa megvetett idegenek térnyerését, kettejük közül szintén csak Iuvenalis „ismeri fel”.

⁹⁴ Erről a témáról részletesen W. J. Watts: *Race Prejudice in the Satires of Juvenal*. *AClass* 19 (1976) 83–104.

⁹⁵ Iuv. 2, 170: *sic praetextatos referunt Artaxata mores*; Iuv. 6, 63–66: *chironomon Ledam molli saltante Bathyllo / Tuccia vesicae non imperat, Apula gannit, / [sicut in amplexu, subito et miserabile longum.] / attendit Thyme: Thyme tunc rustica discit*. Utóbbi szakasz értelmezéséhez vö.: J. R. C. Martyn: *Juvenal Satire 6, 63–66*. *Hermes* 104 (1976) 253: „...the passage above ends with the incongruous picture of a Greek actress-cum-spectator learning how to act salaciously from Italian spectators-cum-actresses.”

⁹⁶ Az alak ambiguitását Braund: i. m. (6. jegyz.) 232 és 235 érvelését alapul véve Staley: i. m. (11. jegyz.) 86 is aláhúzza, s úgy értelmezi, hogy e kettősséggel Umbricius azt az ellentmondásos szatíráköltői *personát* testesíti meg, akit Iuvenalis az 1. szatírában megjelenít.

⁹⁷ A korábbiak mellett vö. Ferguson: i. m. (21. jegyz.) 143 találó megfogalmazása Umbriciusról: “no more honest, only less efficiently dishonest”.

ra játszik szerepet saját érvényesülésre való képtelensége, mint a város dekadenciája. Umbricius a hagyományos római erkölcsöt, a római értékeket hirdeti, saját értékelése szerint ő maga ennek megtestesítője. A város azonban őt is megfertőzte. Ez a kettősség határozza meg a karaktert, rómaisága együtt jár a kor Rómájának negatív vonásaival.⁹⁸ A Motto–Clark-féle Umbricius-értelmezés egy elemét így összességében elfogadhatjuk, még ha nem is abban az értelemben, ahogy a szerzők gondolták. Umbricius valóban Rómát jeleníti meg, ám nem csupán abból a szempontból, ahogy az érvelésükből kitűnik: az alak egyszerre hordozza magában a római múlt, és a jelenkori hanyatló Róma esszenciáját.

V.

Az Umbricius-alak forrásai

Nemcsak az *interlocutor* értelmezésével, hanem az Umbricius-alak „építőköveivel” kapcsolatban is élesen eltérő nézetek születtek. Egyesek úgy vélik, sem történeti, sem kortárs személy nincs mögötte,⁹⁹ ám meggyőződéseim szerint érdemes megvizsgálnunk ezt a lehetőséget is, mivel több tényező mutat abba az irányba, hogy az ilyen felvetéseknek is van létjogosultsága.

Az első felvetendő kérdés: kicsoda Umbricius? A történeti háttérrel tagadó kutatók szerint egyáltalán nem valós személy, és Iuvenalis céljainak megfelelően adta ezt a nevet a szatíra *interlocutor*ának. Az Umbricius név üzenetével kapcsolatban eltérő interpretációk születtek. Staley szerint Umbricius azt sugallja első mondatával, hogy nevének jelentése „*Mr. Place in the City*”. Ezt arra alapozza, hogy a 22. sorban az *urbe locus* azonos metrikai pozícióban szerepel, mint a narrátor utolsó előtti szava a megelőző sorban: *Umbricius*, s e két kifejezés egybecseng.¹⁰⁰ Staley később továbbmegy, s azt állítja, Umbricius így etimologizálja saját nevét.¹⁰¹ Winkler az előző szatíra zárlatával köti össze a nevet, ahol a római történelem nagy hőseinek alvilági árnyairól olvashatunk, akik közt Fabricius neve is megjelenik: szerinte Umbricius neve a „Fabricius”-ra játszik rá.¹⁰² Motto és Clark tanulmánya szerint a név jelentősége abban áll, hogy Umbricius a halott Róma árnya, azaz *umbrája*.¹⁰³ LaFleur szintén az *umbra* főnévből vezeti le a nevet, ám

⁹⁸ Bár tanulmánya végkövetkeztetésével, miszerint utolsó mondatában Umbricius *saturarum adiutor*nak nevezi magát, nem értünk egyet, Wehrle: i. m. (55. jegyz.) 70 elemzésének utolsó mondatát feltétlenül érdemes idéznünk: „*His self-defacing monologue provides as much satirical substance as do the various faults of Rome specified therein; these manifold and much exaggerated urban ills (which indeed are almost universal) are presented to the reader by a persona which is simultaneously satirized.*”

⁹⁹ Így többek közt Motto – Clark: i. m. (76. jegyz.) 275; Staley: i. m. (11. jegyz.) 88.

¹⁰⁰ Iuv. 3, 21–22: *hic tunc Umbricius 'quando artibus' inquit 'honestis / nullus in urbe locus, nulla emolumenta laborum...*

¹⁰¹ Staley: i. m. (11. jegyz.) 87.

¹⁰² Winkler: i. m. (84. jegyz.) 222–223.

¹⁰³ Motto – Clark: i. m. (76. jegyz.) 275; vö. a szerzők Umbricius-értelmezésével.

szerinte nem a Motto és Clark által javasolt módon kell értelmezni, hanem bukolikus konnotációi vannak a névnek: Rómát elhagyván a vidéki „árnyékban” kíván élni,¹⁰⁴ míg Ferguson az alak homályosságával köti össze a nevet.¹⁰⁵ Véleményem szerint nem lehet kétséget kizáróan eldönteni, hogy az *interlocutor* alakjának megformálásánál Iuvenalis befolyásolta-e a fentiek bármelyike. Az „Umbricius” azonban – úgy tűnik – nem Iuvenalis alkotta fiktív név, hanem valós történeti személyhez köthető. Nisbet vetette fel (újra) annak lehetőségét, hogy a Rómából távozó *interlocutor* azonos lehet azzal a császári *haruspex*szel, akiről Tacitus a *Historiae*-ben,¹⁰⁶ Plutarchos pedig Galba-életrajzában ír, s aki bizonyosan azonos az idősebb Plinius által említett Umbricius Meliorral.¹⁰⁷ A felvetést később Braund vizsgálta meg újra, s interpretációja középpontjába épp a Highet szerint az azonosítást lehetetlenné tevő szakaszt helyezte:¹⁰⁸

*quid Romae faciam? mentiri nescio; librum,
si malus est, nequeo laudare et poscere; motus
astrorum ignoro; funus promittere patris
nec volo nec possum; ranarum viscera numquam
inspexi;... (Iuv. 3, 41–45)*

Braund elemzését követve e sorok alapján írhatjuk körül a *haruspex* Umbricius karakterét: nem hazug, s távol áll tőle az *adulatio*, ahogy azt egy általános példával is igazolja. Ezt követően viszont már jóval konkrétabban fogalmaz: nem ismeri a csillagok járását, ami utalás lehet arra, hogy az asztrológusok a császárkorban kiszorították a *haruspex*eket.¹⁰⁹ A következő tevékenység, melytől elzárkózik, már nem pusztán idegen számára, de törvénytelen is:¹¹⁰ nem jósolja meg rokonok halálát. Végül pedig hangsúlyozza, hogy nem süllyed odáig, hogy a jósláshoz arra alkalmatlan állatokat, így például békákat használjon.¹¹¹ De már pusztán az a tény is az *interlocutor* és a *haruspex* közti kapcsolatot erősíti, hogy Umbricius egy esetleg jobb megélhetést biztosító tisztességtelen „foglalkozásként” korántsem főbenjáró bűnt említ. Nem bérgyilkosság, uzsora

¹⁰⁴ *LaFleur*: i. m. (1. jegyz.) 390–391.

¹⁰⁵ *J. Ferguson*: A Prosopography to the Poems of Juvenal. Brussels 1987. 235: “But Umbricius is a shadowy name for a shadowy person, and the fact that umbra means a shady retreat is hardly accidental.”

¹⁰⁶ *Nisbet*: i. m. (7. jegyz.) 92, 9. jegyz. említi röviden ezt a lehetőséget. Ahogy *Braund*: i. m. (76. jegyz.) 505 írja, ezt a lehetőséget Mayor és Ferguson ok nélkül vetették el. *Highet*: i. m. (3. jegyz.) 253, 7. jegyz. szerint az azonosítást nem teszi lehetővé a 42–45. sor, melyre *Ferguson*: i. m. (105. jegyz.) 235 is hivatkozik, ám Braund tanulmányával egyetértve azt mondhatjuk, hogy épp e sorok javasolják azt.

¹⁰⁷ Nice tekinti át a név irodalmi megjelenéseit. *A. Nice*: The Persona of Umbricius and Divination in Juvenal, Satires Three and Six. In: *C. Deroux* (ed.): Studies in Latin Literature and Roman History XI. Brussels 2003. 402–403.

¹⁰⁸ *Braund*: i. m. (76. jegyz.) 503–504.

¹⁰⁹ *Nice*: i. m. (107. jegyz.) 406.

¹¹⁰ *R. MacMullen*: Enemies of the Roman Order. Cambridge 1967. 129–130.

¹¹¹ *Braund*: i. m. (76. jegyz.) 502–503 igazolja, hogy a *ranarum viscera numquam inspexi* mondat jóslásról, s nem méregkeverésről szól.

vagy épp emberkereskedelem merül fel, hanem egy ezekhez képest sokkal enyhébb bűn: a tisztességtelen s a hagyományoknak nem megfelelő jóstevékenység. Így tehát az interpretáció szerint Umbricius egy fölöslegessé vált, kiöregedett *haruspex*, aki nem tud, és nem is akar a kor megváltozott elvárásaihoz alkalmazkodni, így inkább elhagyja Rómát, ahol *artibus honestis nullus locus est* – az *artes honestae* pedig talán éppúgy a *haruspicumra* utal, ahogy az *artes bonae* Tacitus *Annales*ének azon szakaszában, ahol Claudius a külföldiek hiedelmeitől tartva kívánja megóvni a *haruspicumot*, melyre Tacitus így hivatkozik: *vetustissima Italiae disciplina*.¹¹²

A *haruspex* és az *interlocutor* közti kapcsolat Umbricius búcsújának helyszínével és úti céljával is összhangban áll. A búcsúbeszédre Egeria völgyében kerül sor, aki a hagyomány szerint Numát jóslásra tanította,¹¹³ s mint Nisbet is rámutat, a Galbának sötét jóslatokat mondó¹¹⁴ *haruspex* a végzet prófétájaként – mely megnevezés tökéletesen illik a 3. szatíra *interlocutor*ára is – éles kontrasztban áll a nimfával.¹¹⁵ Emellett Umbricius úti céljának megválasztása, Cumae is egy újabb síkon értelmezhető, hiszen az *unum civem donare Sibyllae* kifejezés így nem csupán annyit tesz, hogy egy római polgár csatlakozik a Sibyllához, hanem egyúttal „polgártársa”, egy jóslással foglalkozó ember is.¹¹⁶ Nincs ok tehát *confusus*nak lenni azért, mert a görögöket megvető Umbricius épp a görög Cumae-ba távozik Rómából: az úti cél megválasztása a karakter több aspektusából kiindulva is jól indokolható.¹¹⁷

A 3. szatírában beszélő Umbriciust természetesen nem kell *azonosítanunk* a császári jós személyével: a költői cél aligha volt több annál, mint hogy az alakot felidézze közönségében.¹¹⁸ Nice a recepció szempontjából közelíti meg a kérdést, s rámutat: a korabeli befogadó a Plinius és Tacitus műveiből ismert *haruspex*re asszociálhatott a nevet hallva,¹¹⁹ aki kétségtelenül jeles személyiség volt, Plinius kora legjobbjának tartotta,¹²⁰ s Plutarchos is említi őt a Galba-életrajzban (Plut. *Gal.* 24, 2). Továbbá azt sem zárhatjuk

¹¹² Tac. *Ann.* 11, 15. A két szöveghelyet Nice: i. m. (107. jegyz.) 417 köti össze.

¹¹³ Nice: i. m. (107. jegyz.) 407–408.

¹¹⁴ Tac. *Hist.* 1, 27, 1: *Octavo decimo Kalendas Februarias sacrificanti proae de Apollinis Galbae haruspex Umbricius tristia exta et in stantis insidias ac domesticum hostem praedit...*

¹¹⁵ Vö.: Nisbet: i. m. (7. jegyz.) 92, 9. jegyz.: „his name might suggest a prophet of doom who would make a contrast with Egeria.”

¹¹⁶ Braund: i. m. (76. jegyz.) 505–506.

¹¹⁷ Ettől alapjaiban eltérő, saját Umbricius-interpretációjuknak megfelelő értelmezést közöl Cumae kapcsán Motto és Clark. Motto – Clark: i. m. (76. jegyz.) 265, 23. jegyz.: „Indeed, in this ultimate world of satire, it is still further ironically appropriate (as Anderson has shown) that the ‘last’ shade of the true, essential Rome should be journeying to Cumae; for Cumae is the first Greek (i.e., foreign) settlement upon the Italian mainland (see Vergil, *Aeneid* 6.2, Strabo, *Geog.* 5.4.4). If Rome in this satiric action is conceived as wholly Syrian, Spanish, Jewish, Samian, Greek, it is but poetically just that the shade of the true pristine Rome should remove to the first and most foreign city on Italian soil.” Sarkissian: i. m. (10. jegyz.) 247 jóval kisebb jelentőséget tulajdonít Cumae-nak, ő a karakterábrázolás eszközeként, illetve humorforrásként értékeli azt.

¹¹⁸ Braund: i. m. (76. jegyz.) 505 és Nice: i. m. (107. jegyz.) 404 is felveti ezt a lehetőséget.

¹¹⁹ Nice: i. m. (107. jegyz.) 404.

¹²⁰ Plin. *NH* 10, 19: *Umbricius, haruspicum in nostro aevo peritissimus...*

ki, hogy az *interlocutor* személyének megválasztását befolyásolta Umbricius neve is,¹²¹ mely ily módon üzenetet hordozhat, ahogy azt korábban több kutató javasolta, ám ez nem zárja ki a Iuvenalis Umbriciusa és a *haruspex* közti kapcsolat lehetőségét, amit az imént bemutatott érvek meggyőződésem szerint kellően igazolnak.

Az *interlocutor* Umbricius Meliortól kapta „személyazonosságát”, ezzel a Rómából távozó *vetus amicus* Iuvenalis közönsége egy ismert névhez, ismert alakhoz köthette, aki elismert és sikeres ember volt a maga idejében. A beszédében mondottak hatása így még erőteljesebb, a megbecsült császári *haruspex*, és a sikertelensége okán Rómát maga mögött hagyó Umbricius közti kontraszt is hozzájárul a 3. szatíra negatív Róma-ábrázolásához. Ugyanakkor azonban azt is hangsúlyoznunk kell, hogy ez a kapcsolat nem kulcsfontosságú a szatíra értelmezése szempontjából: a *haruspex* aligha több egy Iuvenalis által az *interlocutor*ra adott maszknál. Természetesen nem zárhatjuk ki azt sem, hogy Umbricius Melior városból való távozásának volt történeti alapja,¹²² tanácsos azonban tartózkodnunk az olyan merész elképzelésektől, hogy Iuvenalis akár ismerhette is őt, és valóban egy *vetus amicus*t jelenít meg a 3. szatírában.¹²³ A mű bizonyos fokú életrajzi ihletettségének lehetőségével ennek ellenére számolhatunk, a következőkben ennek lehetőségét vizsgáljuk meg.

VI.

Umbricius és Martialis

A szakirodalomban rendre visszatér az elképzelés, hogy Umbricius valamilyen szempontból kapcsolatba hozható Martialisszal. Az epigrammaköltő jelentős hatása az életmű számos pontján kimutatható, sőt a XIX. század végén Wilson egyenesen azt állította, hogy talán nincs is két másik római szerző, akik ilyen közeli kapcsolatban állnának egymással.¹²⁴ Highet Iuvenalis irodalmi forrásait elemző tanulmányában szintén hangsúlyozza Martialis jelentőségét, sőt „Iuvenalis kedvenc szerzőjének” nevezi őt,¹²⁵ s kettejük életrajzi kapcsolata is széles körben elfogadott.¹²⁶

¹²¹ B. Baldwin: Three Characters in Juvenal. CW 66 (1972) 101 szintén így látja, ám ő nem a *haruspex* személyével köti össze Umbriciust, hanem azzal a lehetőséggel számol, hogy Iuvenalisnak valóban volt egy Umbricius nevű barátja: „But no one can prove that Juvenal did not have a friend called Umbricius, whose name is inserted honoris causa. The name is suspiciously shadowy, but rare in Roman poetry, and there could have been a real Umbricius whose nomenclature was employed by Juvenal because it was perfectly suited to his theme. A lucky coincidence, but surely not an impossible one.”

¹²² Nice: i. m. (107. jegyz.) 403 közöl egy feliratot, mely arról tanúskodhat, hogy Umbricius Melior a Cumae-hoz hasonlóan görög asszociációkat keltő Tarentumba költözött.

¹²³ Nice: i. m. (107. jegyz.) 403.

¹²⁴ H. L. Wilson: The Literary Influence of Martial upon Juvenal. AJPh 19 (1898) 193: „In all the field of Roman literature there are perhaps no two writers who are more closely related or throw more light each on the other than Juvenal and Martial.”

¹²⁵ Highet: i. m. (28. jegyz.) 386.

¹²⁶ Wilson és Highet mellett többek közt Syme is barátokként hivatkozik kettőjükre, sőt Iuvenalis egyetlen egyértelműen azonosítható barátjának nevezi Martialist. R. Syme: The Patria of Juvenal. CPh 74 (1979) 3, 15.

Umbricius beszédét vizsgálva számos szövegszerű, illetve tematikus Martialis-párhuzamot fedezhetünk fel, a szöveget olyan mértékben áthatják epigrammái, hogy jogosan nevezhetjük őt a 3. szatíra legmeghatározóbb ihletőjének.¹²⁷ A beszédében több olyan személynév jelenik meg, melyek Martialisnál is azonos szerepben fordulnak elő. A római tűzvész kapcsán Iuvenalis a szegény Cordusról beszél (Iuv. 3, 203 skk.).¹²⁸ e név az epigrammákban is többször megjelenik, egy ízben (Mart. 3, 15) kifejezetten szegénysége kapcsán.¹²⁹ Chione, a prostituált (Iuv. 3, 135 sk.) neve szintén több Martialis-költeményben szerepel, Courtney szerint a 3. könyv 30. epigrammája köszön vissza Iuvenalisnál.¹³⁰ Természetesen nem kell arra az elhamarkodott következtetésre jutnunk, hogy a Martialis-epigrammák és a 3. szatíra azonos személyekről beszélnek, sőt Iuvenalis Cordusa és Chionéje minden bizonnyal nem is valós személy, csupán egy név, melynek tartalma egyértelmű a befogadó számára: Cordus szegény, Chione pedig prostituált, épp ahogy Martialisnál.

Az egyező személynevek ugyanazt a hatást keltik, amit a szövegszerű egyezések: a figyelem felkeltését a Martialis-epigrammák és az Umbricius-monológ közti kapcsolatra. Az olyan párhuzamokat, mint a *gallina marito* sorzárlat,¹³¹ vagy a *mediis natus/ media nata* kötés,¹³² a szakirodalom kellőképpen bemutatja, ám több helyen ennél mélyebb, tartalmi kapcsolat is kitapintható. Umbricius beszédében több helyütt olyan témákkal foglalkozik, s olyan problémákat ecsetel, melyek Martialis egy vagy több epigrammájában is központi jelentőségűek.

A beszéd első egységének egyik legfontosabb problémája, hogy Rómában lehetetlen tisztességesen megélni. Umbricius arról panaszkodik, hogy egykor alacsony sorban lévő, gladiátorjátékokat zenével kísérő személyek tisztességtelen s alantas munkákkal oly nagy vagyonra tettek szert, hogy ma már ők adnak játékokat:

¹²⁷ A következőkben bemutatott párhuzamokat az alábbi szakirodalmi források említik, ám néhány, általam a lábjegyzetekben jelölt esettől eltekintve nem fűznek hozzájuk bővebb magyarázatot és nem állapítanak meg összefüggéseket közöttük: *Wilson*: i. m. (124. jegyz.) 198–209; *Highet*: i. m. (28. jegyz.) 370–387; *R. E. Colton*: *Echoes of Martial in Juvenal's Third Satire*. *Traditio* 22 (1966) 403–419; *Courtney*: i. m. (6. jegyz.) *ad loc*; *Braund*: i. m. (6. jegyz.) *ad loc*. A hatást szintén kiemeli az Umbriciusszal foglalkozó *Ferguson*: i. m. (105. jegyz.) 235.

¹²⁸ A Cordus nevével kapcsolatos problémához vö.: *J. G. Griffith*: *Varia Iuvenaliana*. *CR* 1 (1951) 138; *Baldwin*: i. m. (121. jegyz.) 102–103; *LaFleur*: i. m. (1. jegyz.) 409; *Courtney*: i. m. (6. jegyz.) 84; *Ferguson*: i. m. (105. jegyz.) 66; *Braund*: i. m. (6. jegyz.) 209.

¹²⁹ Különös egybeesés, hogy az ezt követő 3, 16-os epigramma tematikusan kapcsolódik Umbricius beszédének egy szakaszához, lásd később.

¹³⁰ *Courtney*: i. m. (6. jegyz.) 174.

¹³¹ Iuv. 3, 90–91: *miratur vocem angustam, qua deterius nec / ille sonat quo mordetur gallina marito*? Mart. 13, 64, 1: *succumbit sterili frustra gallina marito*. A iuvenalisi szöveghely Nutting felvetése szerint az *exiguae vocis* Neróra (Suet. *Nero* 20, 1) utalhat, akinek énekesi „karrierjéről” Iuvenalis a 3. könyvében részletesen szól (Iuv. 8, 224–229), s akinek kapcsán Suetonius is megemlékezik arról, hogyan fogadta éneklése után görög vendégei hízelgését (Suet. *Nero* 22, 3), valamint arról is, hogy az *ETIAM GALLOS EUM CANTANDO EXCITASSE* felirattal gúnyolták Rómában (Suet. *Nero* 45, 2). *H. C. Nutting*: *Juvenal* 3. 86–91. *CW* 26 (1933) 135–136. *Courtney*: i. m. (6. jegyz.) 169 egy lehetséges szöviccre mutat rá, mely a kakas és *Gallusok* azonos alakjára épül.

¹³² Iuv. 3, 79–80: *in summa non Maurus erat neque Sarmata nec Thrax / qui sumpsit pinnas, mediis sed natus Athenis*; Mart. 12, 21, 5: *Nulla nec in media certabit nata Subura...*

*quis facile est aedem conducere, flumina, portus,
siccandam eluviem, portandum ad busta cadaver,
et praeberere caput domina venale sub hasta.
Quondam hi cornicines et municipalis harenae
perpetui comites notaeque per oppida buccae
munera nunc edunt et, verso pollice vulgus
cum iubet, occidunt populariter; inde reversi
conducunt foricas, et cur non omnia? cum sint
quales ex humili magna ad fastigia rerum
extollit quotiens voluit Fortuna iocari.* (Iuv. 3, 31–40)

Martialis 3. szatírákönyvében is visszatérő téma, hogy az alacsony sorból származó személyek gladiátorjátékokat adnak. A 16. epigrammát Cerdóhoz, „a suszterek hercegéhez” címzi, aki *gladiatores dat*,¹³³ majd az 59. költeményben is megemlíti a Bononiában játékokat adó alakot a mutinai ványolóval és egy harmadik alacsony foglalkozással, a *copó*val egyetemben.¹³⁴ A zenészek meggazdagodásának témája szintén megjelenik Martialisnál,¹³⁵ ám Umbricius szavai még sötétebb képet festenek ugyanerről: egyrészt míg Martialis „zenészei” a színház világát idézik fel, a 3. szatírában a gladiátorjátékok egykori kísérőiről olvashatunk, másrészt pedig az epigrammákban vidéken történik mindez, a 3. szatírában viszont már Rómában.¹³⁶

Az idézett szakaszt követi Umbricius korábban más összefüggésben már vizsgált panasza:

*quid Romae faciam? mentiri nescio; librum,
si malus est, nequeo laudare et poscere; motus
astrorum ignoro; funus promittere patris
nec volo nec possum; ranarum viscera numquam
inspexi; ferre ad nuptam quae mittit adulter,
quae mandat, norunt alii; me nemo ministro
fur erit...* (Iuv. 3, 41–47)

A 3. könyv 38. epigrammájának az a megállapítás a csattanója, hogy egy derék ember nem, vagy legfeljebb a vakszerencsének köszönhetően élhet meg tisztességesen

¹³³ Mart. 3, 16, 1–2: *Das gladiatores, sutorum regule, Cerdo, / Quodque tibi tribuit subula, sica rapit.*

¹³⁴ Mart. 3, 59: *Sutor Cerdo dedit tibi, culta Bononia, munus, / Fullo dedit Mutinae: nunc ubi copo dabit?* Cerdo tevékenységére a 99. epigrammában is utal, Mart. 3, 99: *Irasci nostro non debes, Cerdo, libello. / Ars tua, non vita est carmine laesa meo. / Innocuos permittite sales. Cur ludere nobis / Non liceat, licuit si iugulare tibi?*

¹³⁵ Mart. 5, 56, 8–11: *Artes discere vult pecuniosas? / Fac discat citharoedus aut choraules; / Si duri puer ingeni videtur, / Praeconem facias vel architectum.*

¹³⁶ Utóbbi fontos különbségtételre Courtney: i. m. (6. jegyz.) 161 hívja fel a figyelmet.

Rómában, a *quid Romae faciam?* kérdés pedig szövegszerű kapcsolatot is teremt a két *locus* közt.¹³⁷

*'Quid faciam? suade: nam certum est vivere Romae'
si bonus es, casu vivere, Sexte, potes.* (Mart. 3, 38, 13–14)

A 4. könyv 5. versében Martialis még tovább megy: egy jó embernek nem is érdemes Rómába mennie. Ezt követően sorra olyan motívumok kerülnek elő, melyek Umbrius beszédének e részében szintűgy megtalálhatóak: tisztességtelen foglalkozások, becstelenség, hazugság, *adulatio*, az erények semmibe vétele.¹³⁸ Mindemellett a rossz irodalmi művek dicsérete, mint az *adulatio* egyik aspektusa, szintén megjelenik Martialis életművének későbbi szakaszában.¹³⁹ Umbrius többször visszatér a hízelgés témájához, nem sokkal később a fizikai adottságokat eltúlzó, arra méltatlan pártfogóját mitológiai hősökhöz hasonlító görög *adulator*t állítja pellengérre, akárcsak Martialis a 12. könyv egy epigrammájában:

*et longum invalidi collum cervicibus aequat
Herculis Antaeum procul a tellure tenentis* (Iuv. 3, 88–89)

*exiguos secto comentem dente capillos
dicet Achilleas disposuisse comas.* (Mart. 12, 82, 9–10)

A célpont mindkét szerző esetében görög származású. Umbrius viszont több ízben olyankor is görögökről beszél egyébként azonos kontextusban, ahol Martialis nem – ennek oka a görögökkel és keletiekkel szembeni erőteljes ellenérzése, amivel Iuvenalis felruházta *interlocutor*át. Umbrius nem sokkal később, még mindig az *adulatio* témája kapcsán így összegzi a görögök fölényét ebben a „mesterségben”: *non sumus ergo pares* (Iuv. 3, 104). E szavak Martialis 2. könyvének 18. epigrammáját idézik fel, melyben háromszor ismétlődik a *iam sumus ergo pares* mondat:

*Capto tuam, pudet heu, sed capto, Maxime, cenam,
Tu captas aliam: iam sumus ergo pares.
Mane salutatum venio, tu diceris isse
Ante salutatum: iam sumus ergo pares.*

¹³⁷ A korábban Chione kapcsán idézett 3, 30-as epigrammában is hasonló kérdés hangzik el: Mart. 3, 30, 2: *Dic mihi, quid Romae, Gargiliane, facis?*

¹³⁸ Mart. 4, 5: *Vir bonus et pauper linguaque et pectore verus, / Quid tibi vis, urbem qui, Fabiane, petis? / Qui nec leno potes nec commissator haberi, / Nec pavidos tristi voce citare reos, / Nec potes uxorem cari corrumpere amici, / Nec potes argentes arrigere ad vetulas, / Vendere nec vanos circa Palatia fumos, / Plaudere nec Cano, plaudere nec Glaphyro: / Unde miser vives? 'Homo certus, fidus amicus – ' / Hoc nihil est: numquam sic Philomelus eris.*

¹³⁹ Mart. 12, 40, 1: *recitas mala carmina, laudo.* Meg kell említenünk Horatiust is, aki szintűgy ír e jelenségről: Hor. S. 2, 5, 74–75: *scribet mala carmina vecors / laudato.*

*Sum comes ipse tuus tumidique anteambulo regis,
 Tu comes alterius: iam sumus ergo pares.
 Esse sat est servum, iam nolo vicarius esse.
 Qui rex est, regem, Maxime, non habeat.* (Mart. 2, 18)

Az epigramma tartalmát így summázhatjuk: a beszélő hiába alárendeltje a címzett Maximusnak, mégis egyenrangúak, hiszen Maximus ugyanilyen viszonyban van egy felette álló személlyel. A közvetlen átvétel helyett a tartalom a 3. szatírában megfordul: a görögöket *adulatio* tekintetében nem lehet utolérni, azaz míg egy római egy másik rómaival *par* lehet a *clientela*-rendszerben, egy göröggel sosem.

Umbricius nem sokkal később áttér a *salutatióra*. A szakasz tartalma némiképp az imént idézett Martialis-epigrammára emlékeztet: mindenki, még a *praetor* is igyekszik valakinek a kedvére tenni.

*quod porro officium, ne nobis blandiar, aut quod
 pauperis hic meritum, si curet nocte togatus
 currere, cum praetor lictorem inpellat et ire
 praecipitem iubeat dudum vigilantibus orbis,
 ne prior Albinam et Modiam collega salutet?* (Iuv. 3, 126–130)

E sorok Martialis 10. könyvének 10. epigrammáját idézik, melynek középpontjában a *salutatio*ra igyekvő *cliensek* nehéz helyzete áll.¹⁴⁰ Az egyértelmű tematikus-motivikus egyezésen túl ki kell emelnünk az epigramma 5. sorát (*qui me respiciet, dominum regemque vocabo?*), melyet Iuvenalis valamivel később szintén a *cliensi* viszony kapcsán így ír újra: *quid das, ut Cossum aliquando salutes, / ut te respiciat clauso Veiento labello?* (Iuv. 3, 184–185) A *salutatio*-szakasz lehetséges martialisi előképei közt meg kell említenünk továbbá a *mane vel a media nocte togatus ero* sort (Mart. 10, 82, 2), mely Iuvenalis 127. sorát idézi. Ezután Umbricius a szegény ember sanyarú sorsát egy újabb nézőpontból közelíti meg, mint írja, a *paupert* kinézete nevetség tárgyává teszi:

*quid quod materiam praebet causasque iocorum
 omnibus hic idem, si foeda et scissa lacerna,
 si toga sordidula est et rupta calceus alter
 pelle patet, vel si consuto volnere crassum
 atque recens linum ostendit non una cicatrix?* (Iuv. 3, 147–151)

¹⁴⁰ Mart. 10, 10: *Cum tu, laurigeris annum qui fascibus intras, / Mane salutator limina mille teras, / Hic ego quid faciam? quid nobis, Paule, relinquis, / Qui de plebe Numae densaque turba sumus? / Qui me respiciet, dominum regemque vocabo? / Hoc tu – sed quanto blandius! – ipse facis. / Llecticam sellamve sequar? nec ferre recusas, / Per medium pugnas et prior ire lutum. / Saepius adsurgam recitanti carmina? tu stas / Et pariter geminas tendis in ora manus. / Quid faciet pauper, cui non licet esse clienti? / Dimisit nostras purpura vestra togas.*

A leírás párhuzamát Martialis 1. könyvének 103. epigrammája szolgáltatja, melynek 5–6. sora mintha a iuvenalisi szakasz tömör előképe lenne, hiszen a mocskos *toga*, a köpeny, a *calceus* és a ruhadarab többszöri sérülése egyaránt megjelenik benne:

*Sordidior multo post hoc toga, paenula peior,
Calceus est sarta terque quaterque cute* (Mart. 1, 103, 5–6)

A szegény megaláztatásainak sora nem ér véget, Umbricius közvetlenül ezután a lovagi cenussal kapcsolatos méltánytalan bánásmódot ecseteli a *lex Roscia theatralis*ra hivatkozva. A négyszázezeres census Martialis 5. könyvének visszatérő témája,¹⁴¹ de különösen a 25. epigramma kezdősorai mutatnak egyértelmű kapcsolatot Umbricius szavaival:

*‘exeat’ inquit,
‘si pudor est, et de pulvino surgat equestri,
cuius res legi non sufficit...’* (Iuv. 3, 153–155)

*‘Quadringenta tibi non sunt, Chaerestræ: surge,
Leitus ecce venit: sta, fuge, curre, late.’* (Mart. 5, 25, 1–2)

Umbricius beszédének a városi lét veszélyeit feltáró szakaszában szintén találkozhatunk olyan elemekkel, melyekhez Martialis szolgáltathatta az inspirációt. A városban dúló tűzvészek leírásakor az *interlocutor* azt a társadalmi igazságtalanságot mutatja be, hogy ha egy szegény szenved kárt, még szegényebbé válik, ám ha egy gazdagot sújt a katasztrófa, még nagyobb vagyonra tesz szert *cliensei* adományából – mint mondja, felmerül a gyanú, hogy maga gyújtotta fel házát. Ennek előképe Martialis 3. könyvének 52. epigrammája:

*meliora ac plura reponit
Persicus orborum lautissimus et merito iam
suspectus tamquam ipse suas incenderit aedes.* (Iuv. 3, 220–222)

*Empta domus fuerat tibi, Tongiliane, ducentis:
Abstulit hanc nimium casus in urbe frequens.
Conlatum est deciens. Rogo, non potes ipse videri
Incendisse tuam, Tongiliane, domum?* (Mart. 3, 52)

Ezt követően Umbricius ismét a vidéki élet előnyeiről beszél röviden, mielőtt visszatér a római szegények és gazdagok helyzete közti különbségek feltárásához. A következőként tárgyalt probléma az éjszakai hangzavar, mely nem hagyja aludni azt, aki nem tudja megfizetni a nyugodt lakhelyet. E gondolat szintén megjelenik Martialisnál is:

¹⁴¹ Mart. 5, 23; 5, 25; 5, 38.

plurimus hic aeger moritur vigilando
 [...] *nam quae meritoria somnum*
admittunt? magnis opibus dormitur in urbe. (Iuv. 3, 232–235)

nec cogitandi, Sparse, nec quiescendi
in urbe locus est pauperi. Negant vitam
ludi magistri mane, nocte pistores,
aerariorum marculi die toto; (Mart. 12, 57, 3–6)

A bemutatott párhuzamok önmagukban nem biztosítanak feltétlenül alapot Martialis közvetlen hatásának feltételezéséhez, összességében mégis arról tanúskodnak, hogy Umbricius beszédének szinte teljes egészében kiemelkedő szerepet kell tulajdonítanunk Martialis epigrammáinak, míg az utolsó szakaszban előtérbe nem kerül az eposz imitációja, ahogy azt korábban bemutattuk. A legfontosabb bizonyíték az a hely, mely a vidéket és Rómát a *toga* viselésén keresztül állítja szembe: ez a téma Martialisnál többször szóba kerül a városi és a vidéki létforma kapcsán:

pars magna Italiae est, si verum admittimus, in qua
nemo togam sumit nisi mortuus. [...] *aequales habitus illic similesque videbis*
orchestram et populum; clari velamen honoris
sufficiunt tunicae summis aedilibus albae. (Iuv. 3, 171–179)

Egisti vitam semper, Line, municipalem,
Qua nihil omnino vilius esse potest.
Idibus et raris togula est excussa Kalendis
Duxit et aestates synthesis una decem. (Mart. 4, 66, 1–4)

Quattuor hic aestate togae pluresve teruntur,
Autumnis ibi me quattuor una tegit. (Mart. 10, 96, 11–12)

Ignota est toga, sed datur petenti
Rupta proxima vestis a cathedra. (Mart. 12, 18, 17–18)

A három idézett epigramma közül az utolsó jelenti a kulcsot Umbricius és Martialis viszonyának feltárásához. Ezt az epigrammát ugyanis Martialis Iuvenalishoz címzi:

Dum tu forsitan inquietus erras
Clamosa, Iuvenalis, in Subura,
Aut collem dominae teris Dianae;
Dum per limina te potentiorum
Sudatrix toga ventilat vagumque

*Maiores Caelius et minor fatigant:
 Me multos repetita post Decembres
 Accepit mea rusticumque fecit
 Auro Bilbilis et superba ferro.* (Mart. 12, 18, 1–9)

A kommunikáció iránya ellentétes. Martialis a Suburában bolyongó Iuvenalist szólítja meg Bilbilis idilljéből, azaz abból a környezetből beszél Rómában élő barátjához, amelyre vágyván a 3. szatírában Iuvenalis barátja maga mögött hagyja Rómát – s a narrátori bevezetésben Iuvenalis épp azt a Suburát említi, ahová Martialis helyezi őt az epigrammában: *ego vel Prochytae praepono Suburam* (Iuv. 3, 5). Az Umbricius beszédét átható Martialis-párhuzamok azt sugallják, hogy a szatíra alaphelyzete valóban életrajzi ihletésű lehet. Iuvenalis barátja távozik Rómából – még hozzá arra a helyre, ahová tartozik: Martialis szülőföldjére tér haza, Umbricius pedig Cumae-ba, ahol még van helye a Rómában már érvényesülni nem tudó jósnak.¹⁴²

Az Umbricius és Martialis alakja közötti kapcsolatot többen határozottan cáfolják, míg mások, így például Motto és Clark több ízben hivatkozott tanulmányukban, meg sem említik ezt a lehetőséget. Anderson a Martialis és Iuvenalis közötti különbségeket mutatja be,¹⁴³ Baldwin szerint pedig leginkább az áll az azonosítás útjában, hogy Umbricius idegengyűlölő, Martialis viszont Hispániából származik.¹⁴⁴ Utóbbi érv ellen szólhat, hogy Umbricius szavaiban csupán a görög és a keleti provinciákból érkező személyekkel kapcsolatos ellenérzés jelenik meg, ám ennél sokkal fontosabb az epigrammaköltő és az *interlocutor* közti kapcsolat pontos tisztázása, mely kellően indokolhatja az Anderson által megállapított különbségeket is.

Umbriciust, akárcsak az I. századi *haruspex*szel, Martialisszal sem kell azonosítanunk, s nem is tehetjük meg, hiszen karakterének egyes elemeit nem vezethetjük le az epigrammaköltő műveiből.¹⁴⁵ A 3. szatíra *interlocutora* összetett alak, jóval komplexebb a 2. szatíra Laroniájánál, vagy a 9. szatíra Naevolusánál, akikkel rendre együtt említik.¹⁴⁶ Umbricius figuráját több síkon kell értelmeznünk, egyes aspektusainak forrásai és ihletői mások és mások. A bemutatott eredmények alapján a következőképp vázolhatjuk fel a Iuvenalis által megalkotott Umbricius-karakter építőelemeit.

Az alak Rómából való távozását, a szatíra dramaturgiai alaphelyzetét Martialis Bilbilisbe távozása inspirálta, a 3. szatíra akár egyfajta válaszként is értelmezhető az epig-

¹⁴² *Highet*: i. m. (28. jegyz.) 370–371 egy fél mondattal megemlíti ezt a lehetőséget, s *Courtney*: i. m. (6. jegyz.) 154 is utal rá: “One wonders if Juvenal accompanied his friend to the gates of Rome when he retired to Spain about A.D. 98.” Ennél bővebben azonban egyikük sem tárgyalja a kérdést.

¹⁴³ *Anderson*: i. m. (76. jegyz.) 1–34.

¹⁴⁴ *Baldwin*: i. m. (121. jegyz.) 101 nem bocsátkozik komoly elemzésbe, s csupán egy párhuzamot (Mart. 12, 18, 17–18) regisztrál a 3. szatíra és a martialisi epigrammák közt.

¹⁴⁵ Illetve, ahogy *Highet*: i. m. (3. jegyz.) 253, 6. jegyz. figyelmeztet, alapvető életrajzi elemek (származás, sikeresség) sem engedik meg a teljes azonosítást.

¹⁴⁶ Többek közt *C. Schmitz*: Das Satirische in Juvenals Satiren. Berlin – New York 2000. 60; *Moodie*: i. m. (51. jegyz.) 93.

rammaköltő harmadik Iuvenalishoz írott költeményére, melyben vidékről szólítja meg a Suburában bolyongó szatíráköltőt. A barát elhagyja Rómát, ennek indoklását a martialisi epigrammaköltészetben írottak 3. szatírában való megjelenése adja meg. De Umbricius nem azonos Martialisszal, s nem azonos a Galbának jóslatokat mondó *haruspex*szel sem, akitől nevét kapja, s vele együtt egy maszkot is. Emellett az őt megalkotó szatíráköltő is szükségszerűen meghatározza az *interlocutort*. Staley elemzése során hangsúlyozza a költő és Umbricius közötti kapcsolatot, s figyelmeztet arra, hogy az *interlocutor* nem Iuvenalis alteregója,¹⁴⁷ hanem az általa teremtett „szatíráköltő-kép megtestesülése”,¹⁴⁸ de ez is csak bizonyos fokig igaz, a szatirikus narrátor és Umbricius közt ugyanis határozott különbségeket fedezhetünk fel.¹⁴⁹ Umbricius beszédének felépítését valóban meghatározzák a iuvenalisi szatírák egyes sajátosságai: az *interlocutort* magával ragadja a harag, az *indignatio*, aminek eredményeképp úgy csap át egyik témából a másikba, ahogy a szatíráköltő teszi műveiben. Beszédmódja változatos, hol elbeszél, hol kérdez, hol felkiált, újra és újra a helyzet tűrhetetlenségét hangsúlyozza. Mindemellett egy ponton Umbricius „kiesik a szerepből”, színházi nyelven szólva áttöri a negyedik falat, hiszen a narrátorhoz mondott beszédének közepén a római népet, azaz az irodalmi mű közönségét szólítja meg: *non possum ferre, Quirites, / Graecam urbem...* (Iuv. 3, 60–61).¹⁵⁰

Alakját Iuvenalis emellett negatív tulajdonságokkal ruházza fel: Umbriciust az általa hirdetett értékek mellett a xenofóbia és az irigység is alapvetően meghatározzák. Így válik Umbricius valóban Róma esszenciájává: a tradicionális értékeket és erkölcsöket hirdető, ámde gyarló város jelenik meg személyében. Avagy más megközelítésből nézve ugyanezt: Umbricius valóban a lehető legteljesebb Róma-ábrázolást adja, a hibák egy részét szavainak tartalmával, más részét pedig az azokból kirajzolódó jellemével mutatja be – egy szatíráköltő stílusában, martialisi tartalommal, egy *haruspex* maszkját öltve magára.

¹⁴⁷ Vö.: H. A. Mason: Is Juvenal a Classic? An Introductory Essay. *Arion* 1 (1962) 44: “I am inclined to suspect and certainly to hope that there is a special point in the external structure and the general tone: that, in a word, Umbricius is not Martial, but Juvenal himself recalling in verse the recitations he had so often delivered in prose and laughing both at himself in that role and at the attempt by contemporary writers of solemn hexameters to take themselves seriously.” *LaFleur*: i. m. (1. jegyz.) 407–415 szintén irodalmárként értelmezi Umbricius alakját, de egyúttal figyelmeztet arra is, hogy a Iuvenalisszal való azonosítás nem fogadható el. Mason értelmezését *Anderson*: i. m. (76. jegyz.) 11–34 cáfolja.

¹⁴⁸ Staley: i. m. (11. jegyz.) 86: “I do not mean that Umbricius is an alter ego for Juvenal himself, as once was regularly argued, but rather that he is an embodiment of Juvenal’s constructed image of the ‘satirist.’” Vö.: *Highet*: i. m. (3. jegyz.) 69: “Although the details make the figure into Umbricius, the voice is clearly the voice of Juvenal.”

¹⁴⁹ *Sarkissian*: i. m. (10. jegyz.) 248–256 részletes elemzésben mutatja be e különbségeket.

¹⁵⁰ Vö.: *Braund*: i. m. (6. jegyz.) 232: “Umbricius’ indignation carries him away so that he forgets where he is and to whom he is talking and instead delivers a fully-fledged invective against Rome. This becomes explicit at line 60 when he addresses all the citizens of Rome: Quirites.” H. C. Nutting: Remarks on Lucan’s *Pharsalia* Second Group. 27 (1933) 59–60 a *Pharsalia* egy szakaszával köti össze a helyet, ahol a levelet író Pothinus Achillast megszólító sorait egy a katonákhoz címzett közbevetéssel (Luc. 10, 393–395: *Ite feroces / Caesaris in iugulum; praestet Lagea iuventus / hoc regi, Romana sibi*) szakítja meg.

VII. Összegzés

Iuvenalis 3. satírájával kapcsolatban számos különböző, egymásnak gyakran ellentmondó nézetet fogalmaztak meg, de egyben mind megegyezik: a 3. satíra költői mestermű.¹⁵¹ Miközben a műfaji keveredést vizsgáljuk a iuvenalisi satírákban, ezt egy újabb szempontból támaszthatjuk alá. A különböző irodalmi hangok tökéletes harmóniája valósul meg a műben, melynek legnagyobb részét az életmű legösszetettebb alakja, Umbricius beszéde tölti ki, aki egy megszenteltetett *locus amoenus*-ban tárja fel a satírának megfelelő beszédstílusban azokat az okokat, melyek miatt Aeneasként menekül a görögök által elfoglalt városából, mely számos vonásában olyan, amilyennek Martialis epigrammáiból megismertük.

A műfaji sokszínűség szempontjából a 3. satírat Iuvenalis teljes életműve miniatűrjének tekinthetjük. Az eposz jelentősége itt is kiemelt, akárcsak az életmű egészét tekintve, a bukolikus elemek a romlott város és az ártatlan vidéki lét közti ellentétet jelenítik meg, s bár jóval kisebb mértékben, de más műfajok hatása is tetten érhető. Az irodalmi előképek közül tematikus szempontból Martialis áll a legközelebb Iuvenalis satíráihoz, éppen ezért kulcsszereppel bír az életmű egészét tekintve éppúgy, ahogy a 3. satíra Umbriciusának monológiájában.

SUMMARY

Satire 3 is one of the most acclaimed and most peculiar poems of Juvenal. Beside a short introduction, the satire consists of the 300-line-long monologue of the *interlocutor* named Umbricius, who explains why he leaves Rome for Cumae. Compared with other Juvenalian *interlocutors*, Umbricius is a much more complex figure: his different characteristics can be traced back to different sources and inspirations, which is also true of the whole satire, in which the effects of the epic tradition, the bucolic poetry and Martial are equally significant.

Keywords: *interlocutor*, Juvenal, satire, *Satire 3*, Troy, Umbricius

GELLÉRFI GERGŐ

SZTE-BTK

Klasszika-filológia és Neolatin Tanszék

gellerfigergo@gmail.com

¹⁵¹ Így többek közt Duff: i. m. (43. jegyz.) xl: "*The third satire is a long succession of such pictures, excellent in themselves and put together with an artistic skill which elsewhere he either disdains or cannot reach*"; Highet: i. m. (3. jegyz.) 65: "*This is one of the finest satires ever written*"; Anderson: i. m. (54. jegyz.) 198: "*In his Book I, Juvenal achieved his greatest success, employing his structural principles with such skill as to create a masterpiece like Satire 3*"; Braund: i. m. (6. jegyz.) 230: "*Its third satire is a classic and the archetype*."